

**ІСТОРИЧНА ЛЕГІТИМАЦІЯ ЯК НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ
НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ТОВАРИСТВ
(НА МАТЕРІАЛАХ ВЕЛИКИХ МІСТ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ)**

Сергій Посохов

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
ORCID: 0000-0003-1390-0625

DOI: 10.36169/2227-6068.2022.02.00004

Анотація. У статті йдеться про те, що складнощі міжетнічної взаємодії часто пов'язані з певним трактуванням минулого. Мета дослідження полягає в тому, щоби проаналізувати процеси конструювання і трансляції різноманітних варіантів історичної легітимації етнонаціональних спільнот чотирьох великих міст Південно-Східної України – Дніпра, Запоріжжя, Одеси й Харкова. Передусім приділено увагу інтернет-ресурсам офіційно зареєстрованих національно-культурних товариств зазначених міст. Важливо було виявити певні історичні постулати, на яких базуються статусні претензії етнонаціональних спільнот, а також визначити можливі шляхи узгодження позицій для інтеграції цих спільнот до єдиної української політичної нації. У висновках наголошено на необхідності діалогічної та плюралістичної моделі взаємодії при розгляді спільного минулого і створенні для цього відповідних умов (плекання зон взаємної акультурації, зокрема у процесі історіописання). Важливою умовою успішного міжкультурного діалогу є засвоєння у фаховому середовищі і в суспільстві принципів толерантного ставлення до історичної пам'яті й вибір інклюзивного (а не ексклюзивного) в практиках історіописання.

Ключові слова: міжетнічна взаємодія, національно-культурні товариства, історична легітимація, практики історіописання

Важливо розглядати мультикультуралізм в його історичному контексті.¹

Вілл Кимлічка

Ніщо так не поєднує людей, як спільне минуле.
Ніщо так не роз'єднує людей як спільне минуле.

Олександр Осіпян

Вступ

Дискусії про мультикультуралізм охоплюють широке коло питань. Спочатку дослідники зосереджували свою увагу здебільшого на проблемах ідентичності й розглядали мультикультуралізм у теоретичному плані, надалі вони почали звертати все більшу увагу на практики мультикультуралізму в окремих країнах, зокрема зосередилися на проблемах інтеграції нових мігрантів (Див., наприклад: Kukatas 2014; Drožžina 2008; Žangoža 2016 та ін.). Слід визнати, що в багатьох країнах ті заходи, які співвідносяться з поняттям «політика мультикультуралізму», не спрацювали у заданому теоретиками напрямку. Ба більше, відбулося визнання того, що зазнав краху той підхід, якого дотримувалися європейські політики протягом 1980–1990-х років (BBC News 2010; Chin, Rita 2017; Veretevskaâ 2018). Тоді вважали, що «титульна нація»² не повинна висувати жодних культурних претензій у межах «своєї» держави, а результатом взаємодії між різними етнічними, конфесійними та субкультурними групами стане взаємне культурне збагачення. Натомість стало очевидно, що в багатьох випадках «взаємодія» не виникла, а замість бажаної інтеркультурності постали «паралельні суспільства». Спостерігалися активні «односторонні дії», намагання нав'язати своє розуміння «правильного способу життя». При цьому різноманітні «меншості» компенсували своєю активністю кількісні переваги інших, а метою ставало не «порозуміння», а «перемога». Водночас загроза розмивання національної ідентичності «титульних націй» активізувала праворадикальні суспільно-політичні сили, представники яких почали говорити про те, що невдовзі «чужинці» поглинуть «титульні нації». Утім, не лише прихильники консервативних поглядів висловлювали такі думки. Наприклад, деякі європейські соціал-демократи також почали обговорювати ті теми, які раніше характеризували ультраправий край політичного спектру. Показовою за цих умов стала книга німецького соціал-демократа Тіло Саррацина «Німеччина самоліквідується. Як ми ставимо на карту нашу країну» (Sarrazin 2010), де автор наголошує на помилковості чинної імміграційної політики.

Розмірковуючи про цю ситуацію, не можна не погодитися з відомим канадським політичним філософом Віллом Кимлічка про те, що успішність

¹ Тут і далі переклади цитат українською мовою належать авторові статті.

² «Титульну націю» зазвичай розуміють як ту націю, яка визначає офіційне найменування держави. Що стосується таких термінів, як «мультикультуралізм», «історична батьківщина», «національно-культурне товариство» та деяких інших, то автор дотримується тих усталених тлумачень, які, зокрема, містяться в цій праці: Kis' 2012. Про розбіжності в тлумаченнях таких понять, як «національні меншини» чи «корінні народи», та відповідні термінологічні дискусії зазначено в тексті статті далі.

впровадження мультикультуралізму залежить від держави-учасниці процесу, а також від рівня суспільного визнання цієї політики (Kymlicka 1995; Kymlicka 2001). Тож ідеться про необхідність поглибленого дослідження системи заходів, які мали б з урахуванням специфіки тієї чи тієї держави забезпечити конструктивне співіснування етнічних, релігійних, гендерних, субкультурних груп.

Серед тих аспектів, які вимагають більш прискіпливої уваги як науковців, так і практиків, – історичний. Складнощі міжетнічної взаємодії часто пов'язані з історичним спадком, коли йдеться про «першість», «автохтонність», «корінні народи» та «новоприбульців» на конкретній території. Почасти ефективність політики мультикультуралізму в Канаді та Австралії можна пояснити вже тим, що переважна більшість наявних там етнонаціональних спільнот є «новоприбульцями». Інша ситуація спостерігається в Європі, де зазначені вище аспекти поєднані з історичною пам'яттю про міжетнічні конфлікти та національні трагедії. Повною мірою це стосується й України, яка, як і інші європейські країни, не є «переселенською державою», а має глибокі історичні корені. Відповідно «історичні обставини» тут мають більше значення, ніж у деяких країнах «Нового світу», а сприйняття історії було й залишається основним полем «битви за ідентичність».

Як зазначають науковці, хоча сучасні етнополітичні рухи розвиваються під гаслами збереження традиційної (тобто сільської) культури, в усіх країнах їхньою ареною стає не село, а місто (Mayboroda 2002: 11). Отже, мета цього дослідження полягає в тому, щоби проаналізувати процеси конструювання і трансляції різноманітних варіантів історичної легітимації етнонаціональних спільнот чотирьох великих міст Південно-Східної України – Дніпра, Запоріжжя, Одеси й Харкова¹.

При цьому «історичною легітимацією»² називаємо спроби використати минуле для утвердження статусу спільнот у межах певного регіону та країни в цілому. Це здійснюється оформленням історичних наративів, систематизацією, інтерпретацією та популяризацією відповідного культурного спадку, конструюванням пантеону героїв тощо. Передусім ідеться про акцентування в такий спосіб уваги суспільства на ролі цих спільнот в історії конкретної місцевості й певне її «привласнення» через забезпечення історичної легітимності свого проживання тут.

¹ Ці міста стали об'єктом аналізу в межах реалізації попереднього наукового проєкту «Практики саморепрезентації багатонаціональних міст в індустріальну і постіндустріальну добу», керівником якого був автор статті (про проєкт див.: <https://cityface.org.ua/> або <https://en.cityface.karazin.ua/>).

² Легітимність – це феномен, що характеризує уявлення соціальних суб'єктів, виникає в процесі їхньої комунікації й передбачає довіру один до одного, визнання певного соціального порядку, структур, постулатів (здебільшого ціннісного спрямування, хоч це не заважає говорити й про «правову легітимацію» чи «легітимізацію законів»). Легітимація як процес стосується створення символічного капіталу. В науковій літературі досить часто використовують такі поняття, як «політична легітимація», «легітимація політичної влади», «легітимаційні зусилля влади», які так або так пов'язані з авторитетом влади та «легітимним порядком». Зазвичай як «делегітимаційну» характеризують авторитарно-корупційну модель влади, що генерується адміністративно, а не комунікативно (communicative power). Юрген Габермас, який чимало уваги приділив політичній легітимації, доводив, що вона базується також і на історичних аргументах.

Основою джерельної бази дослідження стали інтернет-ресурси офіційно зареєстрованих національно-культурних товариств (далі НКТ) зазначених міст. Важливо було не лише констатувати наявність певних історичних тверджень (наприклад, історія появи спільнот на теренах України, фіксація «історичних» місць компактного проживання, роль у розвитку територій тощо), але й визначити їхню динаміку, виявити історичні постулати, на яких базуються статусні претензії етнонаціональних спільнот, а також розпочати роботу щодо вивчення можливостей включення таких сюжетів до загальноукраїнського історичного нарративу чи принаймні узгодження позицій та визначення шляхів взаємодії для інтеграції цих спільнот до єдиної української політичної нації.

Багатокультурність в Україні як проблема

На території України мешкають представники більш ніж 130 національностей і народностей, які становлять 22,2 % від усього населення країни (за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року). Таке співвідношення, коли частка меншин у населенні країни перевищує 10 %, підпадає під традиційне визначення її як поліетнічної. Водночас, як зазначають деякі дослідники, рівень поліетнічності України є відносно незначний, оскільки з усіх етнічних неукраїнців майже 80 % становлять етнічні росіяни (Mayboroda 2002: 9). Це дозволяє деяким авторам уважати:

Україна за етнотериторіальною структурою населення належить до типу переважно моноетнічних держав, понад 80 % території яких – це ареал розселення одного етносу..., а розселення етнічних меншин має переважно малокомплектний та дисперсно-змішаний характер. (Dnistryans'kyu 2006: 223)

Навіть більше, окупація Криму та східних областей України Російською Федерацією, а потім еміграція частини росіян з України внаслідок війни істотно зменшили їхній відсоток у складі населення країни. Деякі дослідники, використовуючи такі критерії, як «чисельність, що впливає на можливість відтворення у власному етнічному середовищі», та «рівень укоріненості» (тобто термін їхнього перебування на території України), вважають, що сьогодні в Україні є лише 17 етнічних меншин, решта (114) визначається як «представники окремих етносів» (Скляр, 2011). Утім, на нашу думку, такі міркування не знімають з порядку денного питання про міжетнічну взаємодію та принципи відповідної політики в Україні.

На сучасному етапі історія та ідентичність знову, як це було й раніше в українському минулому, виявилися тісно взаємопов'язаними поняттями, які багато в чому визначають ідейну атмосферу в українському суспільстві (Kravčenko 2004: 335). Як зазначено на сайті «Minority Rights Group International», етнічні розмежування в Україні значною мірою є спадком імперської політичної географії та різних концепцій історії народів регіону. Далі тут ідеться про те, що тривала історія розселення різних народів територією України призвела до створення серед населення набору ідентичностей, які збігаються і конкурують. Утім, зазначається, що на сьогодні замало спільних інституцій, які б опосередковували ці різноманітні інтереси (*Minorities* 2020). Справді, на цій території, особливо у ХХ столітті, відбувалися складні політичні й соціальні процеси, наслідки яких і сьогодні впливають на

взаємодію між певними етнонаціональними спільнотами. Прагнення відновити «історичну справедливість» характеризує діяльність деяких з них, відбувається активний процес реінтерпретації та міфологізації історії. Зокрема, важливе значення надається проблемі «автохтонності» та «історичної батьківщини».

Ця проблема в багатьох випадках не має однозначного розв'язання. Візьмемо для прикладу Харківщину (яка є основною частиною такого історико-географічного регіону України, як Слобожанщина). Більша її частина в добу Середньовіччя – це кочів'я. Отже, це земля половців чи їхніх нащадків (сучасних гагаузів?/кримчаків)? Але ж і половці прийшли на ці землі зі сходу й витіснили печенігів. Наприкінці XVI – на початку XVII століття на територію «Дикого Поля» прийшли московити й почали будувати фортеці (Цареборисів), потім українські переселенці з Наддніпрянщини. Чи варто сперечатися, хто прибув раніше і має через це особливі права? На початку XVIII століття сюди були переселені волохи (сучасні молдавани), потім калмики. Тож чому неможна їхніх сучасних нащадків уважати «автохтонним населенням Слобожанщини»? Вочевидь, що хронологічна дистанція в 50 чи 100 років в цьому варіанті не є принциповою.

Водночас є відмінність між «новими» іммігрантами та національними меншинами, які тривалий час мешкають на території України. Отже, треба визначитися щодо цієї «тривалості». Наприклад, В. С. Крисаченко, який запропонував поділяти етнічні меншини на «історичні» та «новітні», використовував такий критерій – не менше 200–250 років їхнього перебування на теренах України (Krysachenko 2005: 193). До речі, намагання використати історичний критерій спостерігаємо в проєкті змін до закону «Про національні меншини в Україні» (нова редакція), який Верховна Рада розглядала 28 листопада 2014 року. У третій статті, де наводиться визначення поняттю «національна меншина», зазначено:

Національною меншиною вважають громадян України – представників народу чи національної групи, що проживає на території України щонайменше з 22 січня 1918 року – часу проголошення Української Народної Республіки незалежною державою. (Закон 2014)

Хоча у висновку щодо цього законопроекту група фахівців відзначила неприйнятність використання такого критерію, втім, трохи нижче запропонувала скористатися визначенням, у якому йдеться про національну меншину як «сталу групу громадян України не українського етнічного походження, яка традиційно (не менше 100 років) проживає на території України в її сучасних державних кордонах» (Закон 2016).

Намагання позначити певну територію як «свою», ототожнити історію етнонаціональної групи та історію конкретного регіону останнім часом втілюється в окремих виданнях та екскурсійних маршрутах з промовистими назвами на кшталт «Харків польський», «Харків німецький», «Харків єврейський», «Єврейська Одеса», «Грецька Одеса»... Дещо подібне спостерігається і в інших містах і регіонах України. У цьому разі відбувається фіксація найбільш давніх і значущих об'єктів, подій, видатних діячів.

На такій історичній основі можуть будуватися практики свідомої демонстрації причетності до локальних етнонаціональних груп. І раніше, і зараз так відбувалося формування груп тиску (лобі), діяльність яких спрямована на сприяння розвитку економічних та соціальних проєктів, ініційованих їх членами (Кош 2014: 50). Зокрема С. Коч, розмірковуючи щодо ситуації в сучасній Бесарабії, пише про взаємодію самодостатніх етнічних груп, які створили механізми утримання за собою необхідної частини соціального простору. Кожна з них «окультурювала» новий простір, давала йому відповідні імена та маркувала його власними об'єктами архітектури, сакральними та бізнес-центрами. Такі «відомі» простори (факти присутності) виступають як «аргумент» під час суперництва між етнонаціональними групами за право бути «господарями» (Кош 2014: 49, 51). Додатковими чинниками в цій ситуації стають тіньовий ринок і корупція, які зумовлюють кланову замкненість.

Звертаємо увагу на те, що вже термінологічні дискусії свідчать про складність теми «етнонаціональних меншин». І йдеться не лише про Україну. Невипадково міжнародно-правові акти у сфері регулювання національних, етнічних чи расових відносин не містять чіткого визначення поняття «національна меншина». Також наявні істотні відмінності у підходах до цієї проблематики в національних законодавствах різних держав. Наприклад, в Угорщині використовують термін «етнічна меншина», в Австрії – «етнічна група», у Словенії – «автохтонна етнічна громада», у Бельгії – «культурна громада», в Італії – «мовна група», у Швеції, Польщі, Україні – «національна меншина». А деякі країни в цілому не визнають існування меншин на своїх територіях: Андорра, Греція, Нідерланди, Сан-Марино, Франція (Конституція Франції заперечує саме існування етнонаціональних меншин), Ліхтенштейн, Люксембург, Мальта, Туреччина (Zakon 2016). До речі, В. Кимлічка використовує також поняття «етнокультурна меншина» (Кумліска 2001: 16). Показово, що Президент України Володимир Зеленський у виступі й у розмові з журналістами в рамках першого дня форуму «Україна 30. Гуманітарна політика» (липень 2021 року) запропонував відмовитися від терміна «національні меншини» на користь іншого – «національні спільноти», обґрунтувавши це так:

Не меншини, а спільноти! Бо жодна національність в Україні не має почуватися меншиною, менш важливою, менш захищеною чи менш щасливою. Ніхто не може бути в меншості, бо всі ми є громадяни України – рівні, гідні, рідні... (Ukrainska Pravda 2021a)

Актуалізації таких питань почасти сприяють деякі сучасні політичні рішення (зокрема щодо мови, освіти, культури). Серед останніх згадаємо «Закон про корінні народи», який було прийнято 1 липня 2021 року. Певні суперечки, роз'яснення та дискусії навколо нього (а саме про те, який народ слід вважати «корінним») часто виступають як прояв дискурсу ієрархізації, бо йдеться про певну статусну послідовність: титульна (державотворча) нація – корінні (автохтонні) народи – національні меншини (розташовуються за кількістю) – мігранти. До речі, під час святкування 30-річчя незалежності України, у виступі Президента В. Зеленського народи були розташовані в такому порядку: українці, кримські татари, караїми, кримчаки, росіяни, білоруси, молдавани, болгары, угорці, румуни, поляки, євреї, вірмени, греки, роми, грузини, гагаузи... (Промова 2021). Утім, якщо взяти до уваги

Закон про мови, то можна спостерігати іншу градацію національних менших. Зокрема, преференції надано тим із них, чиї мови є офіційними мовами Європейського Союзу. Звісно, чітку відмінність між «народами», з одного боку, і «меншинами» та «корінними народами», з другого, визначити досить складно, особливо, якщо взяти до уваги питання про самовизначення (ще складніше вести мову про перехідні зони між різними категоріями). Як зазначають дослідники, у таких випадках часто превалюють політичні інтереси (Bloh 2006: 339).

Водночас, як відомо, мультикультуралізм базується на ідеології рівності прав народів і рас, він виник саме як засіб заміни старих форм етнічної і расової ієрархії новими демократичними відносинами – ієрархічні відносини трансформуються у відносини ліберально-демократичної громадянської відповідальності. Будь-які групові обмеження або переваги в цьому плані підпадають під визначення поняття «дискримінація».

Своєю чергою, ідеї ієрархізації етнонаціональних спільнот безпосередньо пов'язані з їх «особливими правами» й підживлюють суперництво між ними. Невипадково чимало етнічних груп прагне довести свою належність до «корінних» народів і тим самим наблизитися до «титульної нації», бо це означає претензію на певний правовий статус, зокрема право на самовизначення,¹ бо «корінні народи» є суб'єктами публічного права з правами автономії, мови корінних народів трактується як національні мови, відбувається демаркація їхніх захищених законом територій, вони мають право розпоряджатися «власними» ресурсами, йдеться про повагу до їхніх звичаєвих правових систем, культурної та релігійної свободи (Stavengagen 2006: 111). Тож дискусія про «автохтонність» та побудови ієрархій етнічних груп неминуче призводить до міркувань щодо пріоритетів і домінування, а також активізує ще й проблему етнічних кордонів.

В Україні така дискусія переобтяжена посиленою увагою до етнічного питання, розуміння якого часто базується на панівних есенціалістських уявленнях. Можна говорити навіть про певну біологізацію цих поглядів, коли йдеться про «генофонд нації», «імунітет народу», «ДНК нації» тощо. Наприклад, під час святкування 30-річчя незалежності України було презентовано театралізований перформанс, який так і називався «ДНК». І хоча організатори розшифрували цю аббревіатуру як «День народження країни», на початку та наприкінці вистави було продекларовано таке: «Майбутнє кожного народу і кожного із нас українців визначає ДНК, код ДНК», «ДНК України та українців відвойовує своє» (Radio Svoboda 2021). Звісно, хтось може прочитувати це саме так, що «національну ДНК» не обирають і не змінюють, а вона автоматично надається при народженні, що «генофонд нації» треба захищати тощо. Вочевидь, такі погляди можуть сприяти посиленню ксенофобських настроїв, прагненню «національної чистоти», скажімо, в шлюбах. У політичній площині це сприяє збереженню та поширенню старих унітарних поглядів на державу,

¹ У Законі чітко зазначено: «Корінні народи мають право на самовизначення у складі України та політичний статус».

запереченню більш широкої моделі національної ідентичності, врешті, прагненню до гомогенності населення країни. На думку О. Калакури,

... цілком очевидно, що гармонізації міжнаціональних відносин, становленню мультикультуралізму як методу етнонаціональної політики шкодять ідеологічні стереотипи, догматичний характер деяких штампів, зокрема визначення України як поліетнічної і полікультурної країни. (Kalakura 2010: 24)

Він вважає, що настрої громадян засвідчують певну віртуальність мультикультуралізму в країні, і це дає підстави прихильникам україноцентризму прагнути моноетнізму, побудови нації-держави, зокрема за польським сценарієм, сподіватися завоювання українською етнічною культурою таких позицій, які зумовлені історично й гарантовані їй Конституцією України (Kalakura 2010: 21).

Звісно, кожна ситуація міжетнічної взаємодії має конкретний характер і потребує конкретних заходів для її розв'язання (Bloh 2006: 347). В Україні одним із чинників, що істотно впливає на сприйняття політики мультикультуралізму як такої, є наявність значної кількості росіян, які в умовах російсько-української війни багатьма українцями сприймаються як представники «п'ятої колони», як потенційна загроза для української незалежності (до речі, подібне ставлення до національних меншин, які представляли «ворожі держави» на «нашій землі», можна легко віднайти в історії багатьох країн у періоди війн). Утім, в Україні такі настрої можна зафіксувати вже від моменту проголошення незалежності, що зумовлено тривалим домінуванням російської мови та культури. Отже, дотримання політики лібералізму й мультикультуралізму може трактуватися як варіант збереження такого домінування («релікту колоніалізму») де-факто. Не дивно, що деякі політичні рішення ухвалювалися (чи не ухвалювалися) саме з огляду на цю обставину. Крім того, як зазначають дослідники, особливо болюче зміни державної незалежності й відповідно свого статусу сприймали представники тих націй, які домінували в багатонаціональних імперіях, а після їх розпаду раптово ставали меншинами в нових незалежних країнах (Belicer 2002: 152–153). Повною мірою це стосується етнічних росіян в Україні.

Інший чинник пов'язаний із розумінням того, що являє собою національна ідентичність. Російсько-українське протистояння останніх років, а потім і війна (зокрема інформаційна та ідеологічна) проти України з боку Російської Федерації спричинили досить категоричний погляд на цю проблему як серед представників влади, так і в суспільстві. Йдеться про те, що треба обов'язково обрати якусь ідентичність, бо не можна «перебувати в шпагаті» (Ukrinform 2021). Насправді ж, чимало людей перебуває саме в такому стані. І це стосується багатьох країн світу. Актуалізація тієї чи тієї ідентичності (розуміння її важливості) відбувається залежно від обставин. Тож часто обставини визначають ситуативне домінування певної ідентичності (ідеться і про належність до таких пов'язаних між собою спільнот, як-от: слов'яни – східні слов'яни – українці – галичани/слобожани/русини та ін.). А це, своєю чергою, дозволяє припускати, що, змінюючи обставини, можна змінити співвідношення ідентичностей, протиставляти їх чи поєднувати. Принаймні деякі дослідники визначили соціальні обставини (структурні умови), які посилюють етнічну солідарність (див., наприклад: Horowitz 1985), а також соціальні обставини, які

сприяють раціональному стратегічному вибору колективної ідентичності як засобу досягнення бажаних політичних, соціальних, економічних та інших цілей, які, своєю чергою, посилюють групову солідарність (див., наприклад: Okamura 2014). Очевидно, що так само можна визначити обставини, які породжують протиставлення чи заперечення певних ідентичностей.

У зв'язку із зазначеним, не дивно, що в українському політичному просторі актуалізувалося питання про роль «діаспор» в Україні. Якщо в «Законі про корінні народи» наголошується на тому, що це ті автохтонні етнічні спільноти, «які не мають власного державного утворення за межами України»,¹ то це означає, що решта етнічних спільнот мають чітко усвідомлювати себе як діаспори й визначити, де їхнє «власне державне утворення за межами України». У такий спосіб підживлюється і бажання цих діаспорних груп звернутися до «власної держави» щодо захисту своїх прав, і прагнення «держав-метрополій» використати «свої» діаспорні групи як активних зовнішньополітичних гравців. Зрозуміло, що в цій ситуації йдеться не лише про росіян, а й про поляків, угорців, румунів. Такі приклади не складно знайти в мережі (див., наприклад: Yehoshyna 2021).

Здається, більш корисним для консолідації суспільства було б активне використання терміна «історична батьківщина», який актуалізує питання про етнічні корені, але не примушує визначатися щодо політичної лояльності. Втім, і термін «історична батьківщина» потребує обережного використання, адже уявлення про кордони «історичної батьківщини» можуть стати приводом для територіальних претензій чи сепаратизму.

Андреас Каппелер зазначив, що суперечливість у вживанні терміна «нація» в Конституції України є виявом нечіткості термінології, характерної для політичних тенденцій сучасної України (Kappeler 2011: 14). У документах, які регулюють чи мали б регулювати відповідні стосунки між етнонаціональними спільнотами в Україні, а також у відповідних рішеннях на рівні влади також маємо чимало суперечливих моментів, беззмістовних декларацій та «зон замовчування», що сприяє правовій невизначеності та породжує в керівників різного рівня бажання на свій розсуд «вирішити проблему». Невдалими були намагання довести до розгляду Верховної Ради хоча б одну з численних версій Концепції етнонаціональної політики України. «Відкладання» складної проблеми лише загострювало її.

Отже, розв'язувати проблему багатокультурності можна по-різному. Політика мультикультуралізму відкриває нові можливості для стабілізації міжетнічних взаємин, але може породжувати й виклики, які здатні посилити розкол у суспільстві. Такі заходи сприяють, зокрема, формуванню офіційних структур (наприклад, НКТ, які здатні

¹ Хоча в багатьох публікаціях і в самому Законі йдеться про те, що термін «корінні народи» сталий у міжнародному праві та в законодавстві багатьох країн (зокрема, закріплений Декларацією ООН від 2007 року про права корінних народів), ця ознака («власне державне утворення за межами України»), як зазначають експерти, є певною мірою українською «новацією». Принаймні є очевидне відхилення від визначення, яке пропонують у Конвенції Міжнародної Організації Праці ООН № 169: «вони є нащадками тих, хто населяв країну або географічну місцевість, частиною якої є дана країна, в період її завоювання або колонізації чи в період установлення існуючих державних кордонів...» (Tovt 2002: 96).

консолідувати етнонаціональні спільноти) та забезпечують певні правові підстави для існування та культурного розвитку національних меншин.

Чисельність НКТ

Слід відзначити, що перші НКТ почали створювати ще наприкінці 1980-х років як громадські добровільні об'єднання, насамперед для реалізації культурно-освітніх, мовних, релігійних та інформаційних потреб представників етнонаціональних спільнот України. Процес організаційного оформлення етнічних громад відбувався доволі динамічно, що було пов'язано із загальним поживленням національних процесів напередодні та після краху СРСР. Дослідники НКТ України наголошують, що від самого початку такі організації розподілялись на дві групи: одні НКТ отримали офіційний статус і перебували під контролем компартійних структур (часто вони функціонували на базі регіональних відділів Українського товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами), інші НКТ засновувалися як альтернативні національно-культурні об'єднання, на чолі яких ставали демократично налаштовані представники творчої інтелігенції, учасники правозахисного руху й дисиденти (Ковач 2008: 98–99). Зрештою, саме НКТ, що належали до другої групи, виявилися більш життєздатними, оскільки менше залежали від державної підтримки та мали у своєму складі більш зацікавлених та активних осіб. Переважна більшість НКТ засновувалася у великих містах України, для яких був характерний високий рівень етнічної різноманітності (наприклад, Дніпро, Запоріжжя, Київ, Львів, Одеса, Сімферополь, Харків та ін.). Особливе значення в процесі інституалізації етнічних громад належало створенню НКТ із всеукраїнським статусом, діяльність яких мала би поширюватися на всю територію України або більшість її областей. У такому разі структура НКТ передбачала наявність регіональних представництв.

Відомо, що наприкінці 1991 року в Україні вже діяло близько 150 НКТ. Упродовж 1990–2000-х років темпи самоорганізації етнічних громад були доволі високі. Слід відзначити, що у відкритому доступі міститься чимало суперечливих і фрагментарних даних щодо динаміки чисельності НКТ, верифікація цих даних подекуди унеможлиблюється відсутністю посилань на першоджерела. Вочевидь, визначальними чинниками є зміни методології обліку НКТ на регіональному та загальнодержавному рівнях, а також стрімкість, з якою створюються та ліквідовуються громадські організації в Україні. Наприклад, у різноманітних наукових публікаціях щодо НКТ можна побачити такі дані: у 1995 році в Україні нараховувалося 237 НКТ (з них 16 мали всеукраїнський статус) (Ковач 2008: 99), в 1998 – 306 НКТ (21) (Ovčarenko 2013: 105), у 2001 – 785 (32) (Baranovs'ka 2012: 64), у 2004 – 1 045 НКТ (34) (Materiali 2015), на початок липня 2007 року – 1 272 НКТ (37) (Ковач 2008: 99), 2011 – 1 458 НКТ (44) (Ovčarenko 2013: 105). Водночас згідно з опублікованими статистичними

булетенями Державної служби статистики України (Statističnij bûleten' 2010–2014) маємо таку кількісну характеристику організацій протягом 2010–2014 років¹:

Таблиця 1. Кількість «громадських організацій національних та дружніх зв'язків» протягом 2010–2014 років

Рік	Україна			Дніпровська область	Запорізька область	Одеська область	Харківська область
	Разом	Міжнародні організації	Всеукраїнські організації				
2010	2 496	79	98	116	101	178	144
2011	2 595	83	100	125	102	190	153
2012	2 690	83	100	135	111	195	162
2013	2 290	–	17	112	85	189	115
2014	1 727	–	16	122	90	188	114

Безперечно, зростання кількості НКТ стало результатом поширення різноманітних форм суспільної самоорганізації та власне розвитку в Україні громадянського суспільства. Водночас дослідники відзначають, що НКТ функціонують у тому самому правовому полі, що й інші громадські організації. Відповідно будь-який громадянин може зареєструвати НКТ. На відміну від порядку реєстрації політичної партії, для легалізації НКТ не встановлено мінімальної кількості осіб, які мають підтримувати створення такої організації (Kovač 2008: 98). Також не дивно, що інколи в одному місті діє декілька організацій, які представляють один і той самий етнос. Наприклад, за даними Держкомнацміграції, на 2003 рік в Україні діяли 99 грецьких, 93 єврейські, 62 російські, 55 німецьких, 44 польські, 33 азербайджанські, 31 вірменське НКТ. На початку 2000-х років власні НКТ мали представники 39 національностей, що мешкали на території України (Materiali 2015). Саме цей факт для деяких дослідників є визначальним, коли йдеться про ті національні меншини, що «реально конституювалися» (Товт 2002: 113).

Розподіл НКТ між досліджуваними містами загалом репрезентує національну структуру населення міст та активність певних етнічних громад, їхню інтегрованість у локальні процеси. Згідно з відкритими даними, опублікованими на сайтах міських рад і профільних міських установ, на сьогодні найменша кількість НКТ нараховується у Дніпрі – понад 20 НКТ, що репрезентують 14 етнічних груп, а також понад 5 центрів національних культур (Dnipro 2019). У два рази більше НКТ діють у Запоріжжі – трохи більше 40 НКТ (Zaporizhzhâ 2019). В Одесі станом на 1 січня 2021 року нараховується 66 громадських організацій національно-культурного спрямування (з статусом «міська»), загалом в Одеській області таких організацій 186 (Odeșina 2021). Найбільша кількість

¹ Слід відзначити, що статистичні збірники щодо діяльності громадських організацій в Україні за 2015–2017 роки, які опубліковані на сайті Державної служби статистики України, не містять даних щодо чисельності зазначених громадських організацій.

НКТ серед досліджуваних міст розташованав Харкові. На 2020 рік у місті зареєстровані та діють 103 НКТ та об'єднань іноземних громадян (Kharkiv 2020).

Об'єднання НКТ: контрольовані структури чи приклади самоорганізації та взаємодії?

Попри розроблену правову основу взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства, зокрема НКТ, очевидною проблемою залишаються механізми й форми такої співпраці. У середині 1990-х – на початку 2000-х років на організаційному рівні співпраця між НКТ і державними інституціями стимулювала створення координаційних дорадчих органів, на кшталт асоціацій етнонаціональних спільнот при обласних державних адміністраціях. Основним завданням діяльності таких органів мала стати координація роботи НКТ, сприяння обміну досвідом і покращення між ними взаємодії. Наприклад, 1994 року у складі Одеської облдержадміністрації було створено Комісію з міжнаціонального та етнонаціонального відродження, а 1999 року – Раду представників національно-культурних товариств Одеської області при управлінні у справах національностей та міграцій Одеської облдержадміністрації, до складу якої на той час увійшло 21 НКТ (Baranovs'ka 2012: 72–73). Ще одним прикладом є Рада представників громадських організацій національних меншин при Харківській облдержадміністрації, заснована 2005 року, до складу якої увійшло майже 30 керівників НКТ (Baranovs'ka 2012: 72).

Пізніше схожі координаційні органи почали з'являтися на рівні міських рад. Наприклад, 2006 року в Одесі було створено координаційну Раду представників етнонаціональних товариств, до складу якої увійшли 15 НКТ міста, а згодом їхня кількість збільшилася до 30 (*Istorični tradicii* 2011: 258–262). 2008 року було створено Координаційну раду національно-культурних товариств при Запорізькій міській раді (Koordinacijska rada 2008), а 2019 року – Громадську раду з питань міжнаціональних відносин при Харківському міському голові, до складу якої увійшли 43 представники міської влади та НКТ (Gromads'ka rada 2019). Можна констатувати, що сьогодні такі процеси дещо уповільнилися, а діяльність уже створених координаційних органів поки не мала помітних результатів.

Наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років почали створюватися громадські організації (у форматі асоціацій, спілок, конгресів, центрів, рад тощо) для об'єднання різноманітних НКТ (Kovač 2008: 98). Наприклад, 1999 року виникла Асоціація національно-культурних об'єднань України. За три роки членами Асоціації стали 70 організацій, вона мала регіональні представництва у 12 великих містах України (Asociaciâ 2002: 2). Цей процес відбувався й на регіональному рівні. 2005 року 88 НКТ були об'єднані в Асоціацію національно-культурних і культосвітніх об'єднань Одеської області, Одеську обласну федерацію національних меншин (*Materialy* 2015). З 2006 року існує Запорізька обласна асоціація національно-культурних товариств, а з 2016 року – Асоціація національних меншин Запорізької області (Asociaciâ 2016). Серед схожих міських організацій як приклад можна назвати Об'єднання національно-культурних товариств «Єдність», що діє в Дніпрі з 2014 року (*Dnipro* 2019). Слід зауважити, що активність і результати діяльності таких об'єднань залежать

як від активності самих НКТ, так і від бажання міської влади розвивати саме такий формат співпраці з НКТ.

Сьогодні ефективним засобом взаємодії місцевих органів влади та НКТ стають інтернет-ресурси на кшталт комунікаційних платформ національних спільнот (наприклад, «Багатонаціональна сім'я Запорізького краю» (Komunikacijna platforma 2020) та «Багатонаціональна Одещина» (Komunikacijna platforma 2022); обидві комунікаційні платформи створено в межах проєкту офісу Ради Європи в Україні «Захист національних меншин, включаючи ромів та мови меншин в Україні»).

Каналами популяризації діяльності НКТ та власне певних етнонаціональних спільнот стають різноманітні державні установи й організації. Важливо, що реалізовані ними проєкти слугують своєрідним майданчиком для проголошення «свого» бачення історії етнічних громад і водночас інструментом «порозуміння» різних спільнот. Мабуть, найбільш показовим прикладом на сьогодні є медіапроєкт «Українер», що реалізується з 2016 року. Одна з тем, яку висвітлює команда проєкту, стосується національних спільнот та корінних народів України. На сьогодні створено приблизно 40 відеорозповідей про представників різних етнічних груп, що мешкають на території України, зокрема албанців, австрійців, болгар, вірмен, гагаузів, греків, грузинів, євреїв, караїмів, корейців, кримських татар, кримчаків, німців, словаків, ромів, румунів, турків, угорців, чехів, шведів та ін. (Ukraïner 2021).

Вельми поширеною практикою в Україні є реалізація локальних проєктів за ініціативи державних культурно-освітніх закладів: музеїв, бібліотек, центрів культури, університетів тощо. Наприклад, у травні 2020 року Харківський літературний музей долучився до проведення онлайн-акції «Ніч музеїв 2020. Харків між культурами» (Vsesvitnâ onlajn-akciâ 2020), одним із результатів якої стало створення 19 відеорозповідей, присвячених етнічній топоніміці й культурному життю національних громад міста. Ще одним прикладом є проєкт Запорізької обласної універсальної наукової бібліотеки «Запоріжжя багатонаціональне», що являє собою короткі нариси про 10 НКТ міста, представлених на сайті бібліотеки (*Zaporizhžâ* 2021).

Офіційні інтернет-ресурси НКТ: загальна характеристика

Перші сайти НКТ досліджуваних міст з'явилися наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. Найбільш активними тут були єврейські НКТ, наприклад Ізраїльський культурний центр у Харкові при посольстві Держави Ізраїль в Україні, Єврейська конфедерація України, Благодійна організація «Харківський єврейський благодійний фонд Хесед-Шааре Тіква» тощо. Протягом 2000-х років були створені сайти багатьох інших НКТ, зокрема Всеукраїнського громадського об'єднання грузин «Георгія», Харківського обласного товариства німців «Відергебурт», Харківського обласного товариства азербайджансько-української дружби «Достлуг», Харківського товариства польської культури, Федерації грецьких товариств України, Єврейського культурного центру «Бейт Дан», Федерації єврейських громад України, Корейського культурного центру та ін. Створення сайтів можна вважати ознакою завершення певного етапу

інституалізації етнічних громад, які в такий спосіб отримували офіційні інтернет-ресурси, що репрезентували їхню діяльність.

Часом найбільш активного створення інтернет-ресурсів НКТ досліджуваних міст стали 2010-ті роки, коли кожного року виникало по кілька нових сайтів. Пояснення цього полягає не лише в технічному й фінансовому складнику (створення та підтримка сайтів стали відчутно менш вартісною справою порівняно з попередніми роками), але також є свідченням загострення конкуренції між НКТ, які прагнули до визнання себе як офіційного представника певної етнічної громади. Серед сайтів НКТ також трапляються т. зв. «сплячі», що продовжують працювати, але інформація на яких не оновлюється роками. Прикладами можуть бути сайти Єврейської конфедерації України (Evrejskaâ Konfederaciâ Ukrainy), Дніпропетровського корейського товариства «Асадаль» (Korejskoe obšestvo Asadal') тощо.

Проаналізовані сайти НКТ умовно можна поділити на кілька груп. Насамперед це сайти об'єднаних (всеукраїнських) організацій (часто федерацій, рад тощо), що представляють інтереси різноманітних етнонаціональних спільнот (наприклад, сайти Об'єднаної єврейської общини України, Ради німців України, Федерації грецьких товариств України, Федерації польських організацій в Україні тощо). Загалом було проаналізовано 18 таких сайтів. Іншу групу становлять сайти обласних і міських етнічних громад і НКТ, наприклад, Єврейської громади Дніпра, Одеської вірменської громади, Харківського обласного товариства німців «Відергебурт», Дніпропетровської обласної польської громади, Харківського обласного товариства азербайджансько-української дружби «Достлуг» та ін. Кількість сайтів, що репрезентують ті чи ті етнонаціональні спільноти, доволі різна. Наприклад, із 38 проаналізованих сайтів майже третина присвячена діяльності єврейських громад та організацій, далі за кількістю йдуть сайти польських (загалом 6 інтернет-ресурсів) та грецьких (5 інтернет-ресурсів) етнічних громад і НКТ. Показовою є відсутність уже протягом кількох років сайтів, які би відображали діяльність російських НКТ досліджуваних міст. Вочевидь, на це вплинули анексія Росією Криму та початок російсько-української війни в Донбасі, а також погіршення ставлення українців і росіян один до одного (Ukrainska Pravda 2021b).

Переважає більшість проаналізованих сайтів містить різноманітну та, вочевидь, корисну для членів етнонаціональних спільнот інформацію, насамперед щодо культурно-освітньої та соціальної діяльності, акцентується увага на проєктах, що реалізуються за участі НКТ. Переважає більшість сайтів не використовує інклюзивний вебдизайн та не пристосована для людей з обмеженими можливостями здоров'я. Виняток становлять кілька сайтів, створених протягом останніх років, наприклад, Об'єднаної єврейської общини України (Ob'êdnana Êvrejs'ka obšina Ukraïni) та Ради німців України (Portal nîmciv Ukraïni. Înternet-resurs etnîčnih nîmciv Ukraïni).

Характерною рисою 2010-х років стало також поширення інформації про НКТ у соціальних мережах (Фейсбук, Телеграм, Інстаграм тощо). Деякі НКТ мають офіційні канали на Ютуб, де публікують різноманітні відеоматеріали про свою діяльність освітнього та історичного характеру (наприклад, канали Спілки вірмен України, Ради німців України, Об'єднаної діаспори азербайджанців України, Федерації грецьких

товариств України тощо). Інформація в соціальних мережах часом є більш актуальною, оскільки стосується не лише діяльності НКТ, але також резонансних подій, що відбуваються в Україні та на історичній батьківщині представників відповідної етнонаціональної спільноти.

Інформаційне наповнення офіційних інтернет-ресурсів НКТ

На сайтах НКТ маємо багато різноманітної інформації. Передусім про різні заходи, які організувало відповідне НКТ, а також про національні свята і традиції. Можна казати про те, що в такий спосіб відбувається об'єднання громади навколо певного способу життя. Особливе місце належить розвитку відповідної мови. Інформація про надання всебічної допомоги у вивченні рідної мови, згадки про мову як основу національної ідентичності містяться на переважній більшості проаналізованих сайтів. Зокрема, звернемо увагу на сайти польських НКТ. Наприклад, на сайті Дніпропетровської Обласної Польської Громади зазначається, що ця організація прагне відроджувати національну спадщину етнічних поляків, надавати допомогу в процесі вивчення мови та здобуття вищої освіти в Польщі тощо (Dnipropetrovs'ka Oblasna Pol's'ka Gromada). Так само на сайті Запорізького обласного товариства польської культури імені А. Міцкевича констатується, що діяльність НКТ «спрямована на відродження і поширення традицій, мови та культури Польщі, об'єднання поляків і людей польського походження і відновлення ними своїх коренів» (Zaporiz'ke Oblasne Tovarystvo Pol's'koї Kul'tury ім. A. Miceviča).

Слід відзначити, що дискусії та політичні рішення щодо розвитку української мови вплинули й на певну увагу до цього питання з боку НКТ. Невипадково разом із вивченням рідної мови на сайтах можна побачити інформацію про те, що серед завдань організації – «адаптація та допомога у вивченні української мови» (Vseukraїns'ka azerbajdzans'ka molodižni organìzaciâ). Принагідно слід зауважити, що типовою особливістю переважної більшості проаналізованих сайтів є домінування російськомовного контенту над україномовним. В окремих випадках українська версія сайту взагалі відсутня (наприклад, сайти «Еврейская община Хабад Одесса», «Харьковский музей Холокоста», «Союз поляков в Запорожье “Полония”», «Корейский культурный центр», «Объединенная диаспора азербайджанцев Украины» тощо). Вочевидь, така ситуація навряд чи може свідчити про відносно слабку інтеграцію згаданих організацій в культурно-освітній та суспільно-політичний простір певного міста та / або регіону. Це радше є свідченням того, що де-факто російська мова залишається мовою міжнаціонального спілкування серед етнічних громад досліджуваних міст.

Окремий акцент, особливо «нові» етнонаціональні спільноти,¹ роблять на підтримці молодого покоління етнічної громади, зокрема, щодо реалізації різноманітних культурних, спортивних і соціальних проєктів. Деякі з результатів такої

¹ Як уже зазначалося, в сучасному праві є поняття «нові» й «старі» (автохтонні) меншини. Деякі експерти вважають, що групи нащадків робітників-мігрантів уже в другому або третьому поколінні слід вважати меншинами (Товт 2002:95–96).

соціальної та культурної роботи НКТ у певний спосіб маркують простір (наприклад, спорудження сакральних об'єктів і пам'ятників, встановлення меморіальних дощок, облаштування цвинтарів, відкриття культурно-освітніх центрів тощо). Наприклад, на головній сторінці сайту Одеської вірменської громади йдеться про створення Вірменського культурного центру імені Л. Х. Калусьяна, який було відкрито 2008 року, і, зокрема, зазначено:

Саме тут розташувалася дитячий садочок та школа, а також багато гуртків. ... також у центрі є музей, картинна галерея «Вернатун», концертний та кінозал. ... тут можна знайти багато хачкарів, скульптур, світломузичний фонтан. Матеріали та елементи для робіт були спеціально привезені з Вірменії. Сьогодні цей сквер – улюблене місце відпочинку не лише для вірмен, а й для всіх одеситів та гостей міста. (Odessaâ armânskaâ obşina)

Для «нових» етнокультурних спільнот (китайці, в'єтнамці та ін.) такими об'єктами, які репрезентують їх у місті, стають певні архітектурні споруди, торгові центри, розважальні та громадські заклади (наприклад, ресторани), які містять ознаки відповідної етнізації того чи того простору міста. Наприклад, вулицю Киргизьку в Харкові вже досить давно називають «в'єтнамським кварталом», що прилягає до величезного житлового комплексу «Епоха», створеного понад 25 років тому на території колишнього Харківського заводу тракторних двигунів. Кілька шестиповерхових корпусів в'єтнамські інвестори переобладнали у впорядковані квартири. Усередині кварталу створили затишний сквер, звели величезну бронзову кінну статую Хо Ши Міну, а поряд спорудили буддистську пагоду – найбільшу в Європі. Неподалік розташований найбільший в Україні аквапарк «Джунглі», оформлений за в'єтнамськими мотивами, багато років працює ресторан в'єтнамської кухні «Взлетающий Дракон». У цьому районі також є безліч в'єтнамських магазинів, майстерень, мініпідприємств, офісів та відкрито навіть Представництво сприяння бізнесу та торгівлі СРВ у Харкові (Čigrin 2022).

На переважній більшості проаналізованих сайтів наголошується, що етнічні громади та НКТ покликані відродити та зберегти національно-культурні традиції відповідного етносу, захистити права й інтереси представників громади, сприяти зміцненню культурно-економічних зв'язків між представниками громади в Україні та історичною батьківщиною (Dostlug). Відповідно важливим завданням діяльності НКТ проголошується об'єднання представників громади й розвиток національної самосвідомості, надання допомоги кожному представнику етнічної громади (у соціальному, культурному та повсякденному житті). Водночас на сайтах НКТ зазвичай знаходимо тези, які засвідчують лояльність відповідної спільноти, її відкритість, її значення для України. Зокрема, традиційно наголошується на тому, що мирне співіснування та взаємодія представників різних етносів на українських землях є основою процвітання України, а також зазначається, що НКТ роблять власний внесок у розвиток в Україні поліетнічного та мультикультурного громадянського суспільства. Наприклад, на сайті Федерації грецьких товариств України прямо вказано, що «...українські елліни роблять значний внесок у громадсько-політичний, соціально-економічний та духовний розвиток поліетнічної України. Своїми славними іменами та великими звершеннями вони довели, що є яскравою прикрасою багатонаціональної

української палітри» (Federaciâ grec'kih tovaristv Ukraïni). В історичній довідці, яка розташована на сайті Харківського обласного товариства азербайджансько-української дружби «Достлуг» ідеться про те, що «після грудня 1991 року багато азербайджанців, які перебувають на території України, прийняли українське громадянство і як повноправні громадяни України беруть активну участь в громадському житті країни» (Dostlug).

Продовжує використовуватися й популярний у радянський час концепт «братської дружби народів». Спираючись на нього, деякі організації прямо виголошують таке завдання, як «пропаганда ідеалів братерства та толерантності серед представників різних націй та релігійних конфесій. Утім, можна помітити й дещо інші акценти. Наприклад, на сайті Об'єднаної діаспори азербайджанців України зазначається, що метою організації є не лише «захист законних, соціальних, національних, культурних ... та інших спільних інтересів своїх членів», а й «сприяння налагодженню співробітництва української та азербайджанської громади» (Ob'edinennaâ diaspora azerbajdžancev Ukraïny). Тобто маємо певний зсув від «вічної дружби» до «налагодження взаємовигідного співробітництва».

На сайтах НКТ помітне місце відведено інформації про історичні події, меморіальні заходи, видатних історичних діячів своєї етнічної групи. Як зазначає С. Коч, «особливу форму самопрезентації становлять дії групи, які спрямовані на популяризацію своєї історії» (Кош 2014: 54). Передусім ідеться про «свій» внесок у розвиток міста, регіону. Це можна легко віднайти, якщо проаналізувати інформацію про організацію виставок, публікацію відповідних видань і здійснення меморіальних акцій. Наведемо уривки з розмови, яка супроводжує короткометражний відеофільм «Греція та Одеса. Подорож у часі» (Greciâ ta Odesa 2020), який став результатом творчої співпраці між Грецьким Фондом Культури і Департаментом міжнародного співробітництва та маркетингу Одеської міської ради: «До еллінів ніхто таких міст не будував тут. ...Ці краї в ті часи годували хлібом усю Грецію. ... Коли заснували Одесу – вільне місто..., греки повернулися сюди. Першим бургомістром був грек. Греком був і найвідоміший міський голова Григорій Маразлі. ... Однією з перших церков була грецька. ... Славні мореплавці та віртуози торгівлі допомогли цьому гарному місту стати одним з найбільших портів в Європі. ... Комерсанти, кондитери, художники... для багатьох греків Одеса стала другою батьківщиною. ... Таємне товариство..., що організувало грецьку революцію... Саме тут кувалася незалежність нашої країни. ... Земля твоїх предків». Вочевидь, подібні сюжети стають основою публічних лекцій на подібні теми. Наприклад, 25 лютого 2021 року голова громадської організації «Греки Одеси» Є. Кузьмінська-Поліхроніди прочитала лекцію «греки-першопоселенці і перше 30-річчя Одеси». Ці заходи стали результатом реалізації такого завдання як «популяризація грецької присутності в регіоні» (Grečeskij fond kul'tury – Odessa).

Про свою роль у заснуванні Одеси пишуть і вірмени. На сайті Одеської вірменської громади йдеться про те, що вірмени живуть на території Одеської області вже багато століть, а тридцять вірменських родин переселилися до Одеси практично одразу після заснування міста. Тут же зазначено, що ця коротка історична довідка

базується на історичному начерку вірменської громади, який написав Л. Калуст'ян і який вийшов друком ще 1999 року (Odessaâ armânskaâ obşina).

Звісно, написання історичного твору вимагає більших інтелектуальних зусиль, ніж встановлення меморіальної дошки, втім, складно сказати, що має більше значення для гуртування певної спільноти в конкретний проміжок часу. Тож часто такі події, як відкриття пам'ятника чи встановлення меморіальної дошки не лише зазначені на сайтах НКТ, а й супроводжуються певними коментарями, які претендують на інтерпретацію історії з відповідної етнічної позиції.

Як зазначила С. Коч,

Традиційні етнічні групи регіону усвідомлюють себе як «первобудівники», їхня господарська стратегія проявляється у ототожненні історії своєї групи та історії краю. Демонстрація успішності та впливовості етнічної групи в історичній ретроспективі є аргументом на користь її соціальної дієздатності сьогодні. ...проекція сьогодення в минуле, що дозволяє сучасності знаходити основу легітимності в «пережитому». (Кош 2014: 54)

До речі, на сайтах іноді фіксується традиційна присутність у місті саме організованої громади. Зокрема на сайті Одеської вірменської громади зазначено, що першу громаду було створено ще 1915 року, а 1988 року її було відроджено. Також зазначається, що з 2001 р. до сьогодні чисельність вірмен в Одеській області збільшилася від 7,5 тисяч до 40 тисяч (Odessaâ armânskaâ obşina). Вочевидь, ці дати й цифри мають засвідчити значення громади для регіону, її силу та укоріненість. Схожу інформацію бачимо і в спеціальних виданнях. Певною мірою показовим є такий загальний погляд на історію єврейської громади Харкова:

Ось вже більше двох століть нараховує історія харківського єврейства. Злети й падіння громади, життя «за смугою осілості» й неймовірний злет в дореволюційні роки, зміна єврейських еліт й демографічний бум в міжвоєнні радянські десятиліття. Холокост, «п'ята графа» й «залізна завіса», алія й еміграція. А разом з нею й відродження єврейства в 1990-ті роки – лише швидкий контур цих двох століть. За ним стоїть життя всього народу й окремі людські долі. Вони також невіддільні від загальної історії міста. На відміну від багатьох інших міст, харківські євреї ніколи не були замкнені в межах своєї громади й широко інтегрувалися в різноманітне життя міста, даючи Харкову й світу великі імена своїх одноплемінників. (Kotlâr 2011: 6)

Якщо проаналізувати в цілому згадані на сайтах НКТ та у відповідних виданнях історичні події та деякі меморіальні заходи, то в цілому можна погодитися з схемою, яку запропонував С. Румянцев. Він визначив декілька метафор, які дозволяють виявити точки смислового та емоційного напруження, коли йдеться про національну історію («пристрасті» щодо етногенезу, імперії, ідентичності) (Rumânsev 2015: 120). Щодо першого варіанта «пристрастей», то маються на увазі міркування про давність певного етносу й перипетії відповідного «етногенезу». Глибокі історичні корені стають аргументом на користь того, що народ має величну історію й гідний поваги вже за віком. Як зазначив П. Нора, «Що більш величним було походження, то більше воно звеличувало нас. Бо ми вихваляємо себе, вихваляючи минуле» (Nora 1999: 35). Тож на цій давнині наголошують і «старі», і «нові» етнічні спільноти. Наприклад, на сайті

Одеської вірменської громади знаходимо згадку про святкування 11 серпня Дня національної ідентичності Вірменії (Навасард) (Den' nacional'noj identičnosti 2020). Це свято було встановлене парламентом Вірменії як державне в 2009 році. В його основі – історія легендарного засновника першої вірменської династії (йдеться про 2492 рік до н.е., коли вірменське військо перемогло вавилонян). Своєю чергою на сайті Дніпровського корейського товариства «Асадаль» читаємо таке:

Ми звикли вивчати історію проєвропейської орієнтації, де Еллада – колыска європейської культури, Європа з її Просвітництвом – основа нинішньої світової цивілізації. Але якщо ми подивимося, що місто Пхеньян було засноване, за деякими хроніками, 2 334 року до нашої ери, то історія цивілізації виглядає дещо по-іншому. (Globa 2015)

Так само про глибокі корені йдеться тоді, коли торкаються сюжету про появу відповідного етносу на території України. До речі, в цьому випадку почасти згадують і про «спільну долю» з українцями (тобто відбувається не протиставлення, а поєднання з титульною нацією). Зокрема, на сайті Федерації грецьких товариств України зазначається, що «елліни принесли на праукраїнську землю елементи класичної цивілізації, свою культуру, мову, християнство... Століттями вихідці із Греції пліч-о-пліч з іншими народами обороняли православ'я, розвивали культуру та науку, економіку і торгівлю, боролися із спільним ворогом» (Federaciâ grec'kih tovaristv Ukraïni). Так само давній зв'язок з українськими землями прагнуть репрезентувати на сайті Ради німців України. Зокрема, зазначається, що «...понад 2 200 років долі німців пов'язані з українською землею. Цей довгий і драматичний шлях розпочався в III–I століттях до нашої ери, коли германське племінне об'єднання бастарнів розселилося на території від пониззя Дунаю та поміж Дніпром і Дністром. На рубежі II–III століть нашої ери на українських землях з'явилося германське плем'я готів. Вони створили тут одне із перших германських державних об'єднань під назвою “Готське королівство”...» (Istorična spravka (2022)). Схожий приклад знаходимо на сторінці єврейської громади Дніпропетровська (на сайті Федерації єврейських громад України), де міститься така інформація: «Історія єврейської громади Дніпропетровська-Катеринослава щільно пов'язана з історією розселення євреїв в нашій країні. Перша згадка про євреїв, які мешкають на території сучасної української держави, стосується I ст. до н.е. Виникнення великих єврейських громад пов'язано з перемогами князя Святослава над хозарами в 965 році. Коли частину полонених євреїв поселили в Києві» (Istoriâ evrejskoj obšiny g. Dnepr).

Схожі сюжети можна побачити і в спеціальних виданнях, авторами яких є активісти НКТ чи ті, які працюють на їхнє замовлення:

Масове переселення вірмен розпочалося з X століття після прийняття християнства Київською Руссю. ... Під час правління Володимира Мономаха в Києві з'явився цілий вірменський квартал. ... Вірмени брали дієву участь в економічному та політичному житті давньоруської столиці. (Koçarân 2013: 8)

Звісно, обов'язковим складником сайтів деяких громад і НКТ є окремі розділи, які присвячені національним трагедіям та міжетнічним конфліктам. Частина таких згадок може бути класифікована як «пристрасті щодо імперії». Йдеться як про

Російську імперію, так і про радянський період. На сході Європи сьогодні відбувається те, що П. Нора влучно назвав «деколонізацією» пам'яті (Nora 2002). Тож не дивно, що згадуються конфлікти, асиміляція, пригнічення тощо. Не напругу, але йдеться й про «історичних», «споконвічних» ворогів. Культивування історичних образ як таке не відбувається, але нагадування про трагедії є доволі регулярним. Звісно, для різних народів це різні події та обставини. При цьому знов-таки впадає в око намагання солідаризуватися, а не конфронтувати з титульною нацією (відповідно небажані епізоди перебувають у «зоні замовчування»).

Своєю чергою, на інтернет-ресурсах єврейської громади міститься передусім інформація про антисемітизм та Голокост (часто в широкому історичному контексті). При цьому, як зазначається на сайті Харківського музею Голокосту:

Голокост – це не єврейська проблема, так само, як депортації – це не проблема депортованих народів, голодомор – не проблема українців – це жакливі приклади геноциду, приклад того, до чого може призвести нетерпимість. (Har'kovskij muzej Holokosta)

Показовими є факти об'єднання етнічних груп навколо спільних трагедій, що, вочевидь, надає більшій сили їхній боротьбі за відновлення історичної справедливості. Наприклад, безпосередньо дослідженням історії Другої світової війни, Голокосту та геноциду ромів в Україні займається значна кількість організацій, серед яких доволі впливовими є Український інститут вивчення Голокосту «Ткума» (Ukrains'kij institut vivčennâ Golokostu «Tkuma») та Український центр вивчення історії Голокосту (Ukrains'kij centr vivčennâ istorii Golokostu). Цікавими є факти об'єднання етнічних груп під час організації певних акцій. Наприклад, грецька громада Одеси часто виступає в союзі з гагаузькою та болгарською (діє чинник спільної балканської історії), так само об'єднуються грецька та вірменська діаспори, коли йдеться про вимоги визнати геноцидом масові вбивства християн в Османській імперії в 1915–1923 роках (Кош 2014: 62).

Часто на сайтах різноманітних НКТ можна побачити інформацію про репресії за імперської та радянської доби. Наприклад, на сайті Ради німців України є окремий розділ, де представлені документальні проєкти, підготовлені до 80-річчя депортації німців з України, як зазначається на сайті «заради збереження пам'яті» (Deportaciâ 2021). Загалом відзначається, що під час Першої та Другої світових воєн політика царського та радянського урядів відповідно призвела до масових репресій проти німецького населення:

У роки Другої світової війни понад 450 тисяч німців України були депортовані у східні райони СРСР. Кожен третій із них помер від голоду, хвороб і непосильної каторжної роботи під час депортації, в робочих колонах НКВС і на спецпоселеннях. (*Istorična spravka*)

На сайтах польських НКТ досить часто можна побачити інформацію про репресії проти поляків у період 1930-х років та про знищення польських військовополонених протягом 1939–1940 років. Здебільшого це новини про меморіальні акції, виставки, презентації нових видань. Наприклад, 24 жовтня 2020 року у приміщенні Кам'янсько-Дніпровського міського історико-археологічного

музею відбулася презентація видання «Польська сторінка Великого терору: репресії на території Кам'янсько-Дніпровського району» (Prezentaciâ 2022), про так звану «Польську операцію» НКВС 1937–1938 років у Запорізькій області. 22 січня 2022 р. в приміщенні Запорізького обласного краєзнавчого музею відбулася презентація іншого видання – «Запорізький табір НКВС для польських військовополонених: функціонування та повсякденність (1939–1940)». Ця книга є першим випуском започаткованої серії видань Спілки поляків Запоріжжя «Полонія» – «Stepowa Polonia», покликаної висвітлювати сторінки історії та етнографії поляків степового регіону України (Prezentaciâ 2020). До речі, автори видання – вчитель історії Л. Олененко та випускниця гімназії Д. Черненко. В основу цієї книги була покладена науково-дослідницька праця, яка була представлена ученицею на конкурс Малої академії наук України.

З попередніми сюжетами пов'язані й «пристрасті щодо ідентичності». Йдеться про стурбованість активістів НКТ щодо «розмивання» ідентичності своєї етнічної групи. Як результат постає намагання відродити «споконвічні традиції», повернутися «до коренів» і на цій основі утвердити «справжню / істинну», тобто гомогенну ідентичність.

Сучасні автори пишуть про те, що сьогодні є підстави говорити про неможливість гомогенної національної ідентичності (Artemenko 2014: 70). Цю тезу Е. Гобсбаум метафорично схарактеризував так:

Уявлення про одну єдину, виняткову і незмінну етнічну, культурну чи іншу ідентичності пов'язані з небезпечною оманю. Ментальні ідентичності людини – це не черевики, які ми можемо носити в один момент лише одну пару. Ми багатомірні особи. (Hobsbawm 2005)

Утім, теза про національне відродження, що передбачає передусім плекання національної ідентичності, вельми поширена на сайтах НКТ. Наприклад, на сайті «Союзу поляків Запоріжжя» зазначено, що основна мета організації – «пробудження польськості» (Soûz polâkov Zaporož'â).

До речі, попри складні суспільно-політичні та соціокультурні потрясіння, 1990-ті роки часто представлені на сайтах НКТ як час організаційного зростання та свободи. Особливо це типово для етнічних громад, чисельність яких в Україні збільшувалася наприкінці ХХ–на початку ХХІ століть, насамперед азербайджанців, вірмен, грузинів та кримських татар¹. Наголошується, що саме на сучасному етапі нарешті сталися «бажані зміни» та відповідно етнічні громади отримали можливість відроджувати й вільно розвивати свої національні традиції. Наприклад, на сторінці Єврейської громади м. Запоріжжя (сайт Карта «Євреї України») зазначається, що саме «зараз кожен єврей може вільно дотримуватися законів та звичаїв свого народу» (Evrejskaâ obšina g. Zaporož'e). У цьому випадку маємо певну ідеалізацію стародавніх звичаїв і традицій, які бачаться як основа ціннісних орієнтирів та засіб збереження

¹ Протягом 1989–2001 років найбільш істотно зростає чисельність кримських татар – на 430,24 % (201 386 осіб), вірмен – на 84,30 % (45 694 особи), грузинів – на 45,28 % (10 659 осіб), азербайджанців – на 22,23 % (8 215 осіб) (Sklyar 2011).

нації. Велике значення при цьому має релігія. Отже, на сайтах НКТ інформація про релігійні свята та зустрічі зі священнослужителями є доволі частою.

Також на сайтах НКТ зазначається, що їхня діяльність сприяє налагодженню прямих контактів і взаємних обмінів між організаціями в Україні та на їхній історичній батьківщині (Grečeskij fond kul'tury – Odessa). Етнічні громади через свої НКТ часто наголошують на важливості підтримки міцних зв'язків з історичною батьківщиною (Liga azerbajdžancev Dnepropetrovšiny). Тож загальний перелік «важливих дат» та «найвидатніших героїв» зазвичай єдиний для «діаспори» та «метрополії», що підживлюється отриманням підручників та різноманітної літератури з відповідних країн. Утім, можуть виникати й розбіжності. Навіть більше, намагання підкреслити значення «своєї» діаспорної групи потребує дещо іншого формату загальної національної історії, принаймні підвищеної уваги до історії конкретних територій, «історичних зв'язків» між територією розселення діаспорних груп та «метрополією» тощо. На цьому шляху можна легко дійти до конфліктогенних тверджень, коли, особливо в умовах Пограниччя, відбувається привласнення однією стороною спільного для таких територій культурного спадку. Йдеться про такі факти, коли легко, скажімо, визначається етнічна належність знаменитої людини лише за одним з батьків. Отже, не дивно, що відомий громадський діяч В. Н. Каразін називається греком або болгариним (залежно від того, представник якої сучасної спільноти про нього пише), попри те, що його мати була україркою. Втім, на офіційних сайтах НКТ ми не знайдемо таких суперечок, їх можна зафіксувати, лише зіставляючи інформацію.

Розмірковуючи щодо «героїв національної історії», слід зазначити, що в загальноукраїнському наративі, який передусім віддзеркалено в шкільних підручниках, насправді згадано дуже мало тих імен, якими пишаються національні меншини України.¹ Виникає ситуація, коли «шкільна історія» і та історія, яку презентують у національних школах чи під час меморіальних заходів НКТ, мають небагато спільного. Основна причина цього – акцент у підручниках на політичній історії титульної нації та ідеологічний підхід до інтерпретацій, який не передбачає відмінностей в оцінках складних історичних феноменів, наявність «різних правд» (бо вважається, що це зашкодить формуванню національної ідентичності).

На сьогодні вже висловлені застереження щодо повсюдного використання терміна «ідентичність». Як зазначають Р. Брубейкер та Ф. Купер, «соціальні та гуманітарні науки здалися на милість слова «ідентичність», що має інтелектуальні та політичні наслідки і через що необхідно знайти більш вдалу дослідницьку альтернативу» (Brubejker, Kuper 2002). Вони стверджують, що «ідентичність» може означати або занадто багато (якщо термін вживати в його «сильному» значенні), або дуже мало (у «слабкому» значенні), або зовсім нічого (через невизначеність поняття). Вочевидь, на сайтах НКТ «ідентичність» намагаються використати в першому варіанті, наголошуючи на особливій ролі національної ідентичності як чогось вельми конкретного, що істотно відрізняє її носіїв від інших. Отже, по суті, відкидаються твердження про існування множинних ідентичностей («multiple identities»),

¹ Про підручники з історії України для школи крізь призму імагології див.: Posokhov 2020.

нашарованих (багаторівневих) ідентичностей, різних форм гібридної ідентичності.¹ Або ж, імовірно, такі форми розглядають як щось спотворене, що треба виправити. І постає перспектива «конфлікту ідентичностей», щоби забезпечити цю «чистоту».² На нашу думку, це шлях до дезінтеграції поліетнічного суспільства. Чи можливо запобігти цьому і як? Вочевидь, слід більше уваги звертати на ефективну взаємодію, творчі й особисті зв'язки представників різних етнічних спільнот. Що ж стосується академічних завдань, то вважаємо перспективними в такому контексті міркування про «позитивні» та «негативні» (Bolšakov 2016); «включні» (домодерні й постмодерні) та «виключні» (національні) (Kohut 1999; Kravčenko 2004: 333–334) ідентичності. Як зазначають дослідники, носії першого типу здатні до інтеграції з домінуючою спільнотою, другого – ні. Вочевидь, це ставить питання про роль етнонаціональних стереотипів у певній культурі, причини їх виникнення та можливості подолання (але спочатку їх треба виявити).

Висновки

1. Проаналізований матеріал дозволяє стверджувати, що НКТ на сьогодні стали невід'ємним елементом громадянського суспільства в Україні. Водночас не треба ані перебільшувати, ані применшувати значення НКТ в суспільстві. Що стосується першого, то слід зважити на те, що в містах етнічні відмінності перестають бути такими чіткими, як раніше, чи такими як у місцях компактного проживання етнонаціональних спільнот. Відносна відкритість НКТ сприяє тому, що в організованих ними заходах беруть участь не лише члени цих організацій. Зв'язки між людьми в місті часто формальні, знеособлені, тобто не є усталеними, а байдужість визначає поведінку більшості. У деяких НКТ обмежена кількість активістів, а їхня діяльність подекуди має відверто імітаційний характер. З другого боку, треба мати на увазі, що малочисельність групи може компенсуватися її активністю, що зазвичай за НКТ стоять певні еліти, які мають ресурси й можливості для «етнічної мобілізації». Отже, протестний потенціал таких організацій неможна применшувати. Також слід враховувати, що офіційні НКТ, які зазвичай демонструють політичну й культурну лояльність, можуть «врівноважуватися» тими організаціями, які перебувають у тіні (не мають статусу юридичних осіб) й можуть об'єднувати радикально налаштованих осіб. В умовах пограниччя їх можуть використовувати й «зовнішні» гравці. Вочевидь, інституалізовані спільноти можуть послідовно висувати аргументованіші вимоги, але й водночас більш публічними та прогнозованими щодо напрямів діяльності, вони піклуються про свій соціальний капітал, який передбачає як довіру своїх членів, так і держави. Водночас «офіційні» структури досить стримані в позиціонуванні поглядів на «чужих» і на певному етапі можуть поступитися більш радикальним активістам, які перебували на маргінесі. У цьому випадку слід зважити на думку Ю. Біденко про те,

¹ Про гібридні, складні ідентичності населення України вже неодноразово писали й зарубіжні дослідники: Kuzio 2000; Wilson 2002.

² На думку Е. Гобсбаума, таке прагнення до «етнічного очищення» небезпечне й зовсім нереалістичне. Він зазначив, що «людей, які завжди постають перед вибором «або/або», політика веде чи може вести до геноциду» (Hobsbawm 2005: 50–51).

що роль громадянських інституцій для суспільств, які трансформуються, особливо на пограниччі, полягає в тому, щоб створювати специфічні форми комунікації, горизонтальні мережі співпраці, патерни щоденної або ургентно-протестної громадянської поведінки, які дозволяють гарантувати безпеку суспільства, ненасильницький, діалогічний та соціально-орієнтований характер взаємодій між громадянами (Bidenko 2013: 204).

2. Діяльність етнонаціональних спільнот відбувається за загальновідомою схемою: збирання культурної спадщини – організаційна стадія – політична стадія (Див. про це: Hroch 1985; Magocsi 1991). Оскільки належність до зазначених спільнот не є автоматичною та назавжди визначеною, то можна говорити про те, що рівень претензій тієї чи тієї спільноти не лише «наслідується», а й формується. Збирання культурної спадщини стає першим необхідним кроком на шляху конструювання та укріплення національної ідентичності. На цьому етапі відбувається визначення того, що є «нашою» релігією, «нашими» традиціями, «нашими» героями, «нашими» моральними якостями. Тобто маємо протиставлення «ми» – «вони». На другому етапі виникають різноманітні інституції (товариства, музеї, просвітницькі центри тощо), які сприяють гуртуванню етнічних груп. На третьому етапі маємо вже сформовану систему мобілізаційних міфів для спільноти та організаційні структури, які претендують на її загальне представництво в межах держави, зокрема в органах влади. Це не означає абсолютну послідовність таких дій та форм, часто ми маємо їх переплетіння. Також можна говорити про періоди актуалізації тих чи тих завдань та ролі в цьому певних акторів. Здається, що частина «старих» етнонаціональних спільнот України вже пройшла першу та другу стадії (тобто йдеться про перехід від «історичної» до «політичної легітимації»¹). На сьогодні в умовах інформаційного (мережевого) суспільства компактне проживання меншин перестає бути необхідною умовою їхніх спільних дій, все більшого значення набувають локальні інтернет-спільноти, а мережеві інтернет-комунікації можуть ставати дієвим механізмом етнічної мобілізації. Отже, розмірковуючи про такі проблеми, варто вдивлятися не лише в минуле та сучасне, а й у майбутнє.

3. Звернення до минулого зазвичай використовується НКТ не лише як засіб консолідації спільноти навколо певних трагічних або героїчних подій, але й для того, щоби «легітимізувати сьогодення» (маються на увазі отримання певних «компенсацій», преференцій від держави чи пояснення своїх переваг спільнотам-конкурентам). Для цього використовують різноманітні форми: від матеріалізованих (відкриття відповідних музеїв, встановлення пам'ятників та меморіальних дощок «своїм» історичним діячам) до інтелектуальних (видання книг, виробництво відеофільмів та проведення конференцій). Часто для цього залучають непрофесійних істориків – краєзнавців, журналістів, активістів організації, що позначається на характері історичних інтерпретацій, які часто-густо вирізняються спрощеністю та категоричністю. Це може призвести до виникнення «поля обрід», якщо оцінки будуть

¹ Щодо зазначеного переходу, то в цьому плані показовою є така цитата з інтерв'ю: «На місцевих виборах в Україні беруть участь угорські партії. Це дві організації, які діють як громадські організації, а на період виборів стають партіями: Товариство угорської культури Закарпаття («КМКС») та Демократична спілка угорців України («ТУМС»)» (Yehoshyna 2021).

торкатися інших спільнот, що мешкають поряд. Поки що, здається, у цьому плані в досліджуваних містах панує «історіографічний мир», бо особливих дискусій не спостерігається, втім, такий стан може вмиг змінитися, бо ескалація взаємних образ, яка передує перетворенню «чужих» на «ворожих», іноді відбувається досить стрімко. Звісно, заборонити таку «історіографічну діяльність» не можна, бо вона цілком законна. Крім того, сьогодні часто використовують інтернет-ресурси та соціальні мережі, які стали заміною всім класичним інструментам одержання інформації, зв'язку та комунікації і які досить складно контролювати. Отже, якщо нам потрібна суспільна стабільність, необхідністю є діалогічна та плюралістична моделі взаємодії спільнот у розгляді минулого і створення для цього відповідних умов.

4. Особливістю сучасності стала посилена увага до етнічного. Почасти в українському суспільстві (навіть серед науковців) спостерігається наголошування на необхідності посилити рух у напрямку культурної автентичності, сприяти процесу гомогенізації українського суспільства, при цьому ігноруються природність існування різноманітних комбінацій етнічних й надетнічних ідентичностей. Тож не дивно, що етнізація визначає характер багатьох нових історичних наративів, які постають як відповідь на «обріі очікування» відповідних етнонаціональних спільнот. Своєю чергою, як відомо, етнізація пов'язана з ізоляціонізмом та культурною відокремленістю, замкненістю. Консолідація поліетнічного суспільства на цій основі неможлива (Kresina 2002: 84). Навіть більше, ускладненість міжкультурного діалогу може створювати зони міжнаціональної напруженості, сприяти поширенню нетерпимості й ксенофобії, формувати потенційних конфліктантів. Отже, як зазначає В. Кимлічка, високий рівень соціальної згуртованості та довіри демонструють країни з таким самим рівнем громадянської інтеграції та мультикультуралізму (Kymlichka 2013: 80). Підтримання толерантного мультиетнічного середовища передбачає плекання зон взаємної акультурації. Важливою умовою успішного міжкультурного діалогу є пошук принципів єдності, зокрема це стосується й минулого. Ідеться про засвоєння принципів толерантного ставлення до історичної пам'яті (Assman 2014); вибір інклюзивного (а не ексклюзивного) в практиках історіописання (варіант інклюзивного підходу до української історії див.: Adadurov 2013), відмову від моноперспективних інтерпретацій, які є неприйнятними для постмодерних, мультикультурних міст. Звісно, така інклюзивна стратегія вимагає відповідального ставлення та чималих творчих зусиль.

5. Така політика, яку можна схарактеризувати як політика «м'якого мультикультуралізму», передбачає, що і титульна нація, і меншини мають вийти на інший рівень відносин й прийняти нові правила дискурсу. Складно визначити конкретні кроки на цьому шляху. Можливо, слід знову акцентувати увагу на децентралізації, яка би стосувалася й гуманітарної сфери. Процитуємо Г. Побережного: «Децентралізація може бути найкращою відповіддю на вимоги політичних регіоналістів (сепаратистів); вона здатна переадресувати їхнє невдоволення урядуванням центру на регіональний та місцевий рівень, передавши саме туди більшість адміністративних повноважень, а отже, і більшу частину відповідальності; тобто визнавши їхню окрему регіональну ідентичність в обмін на загальнодержавну політичну лояльність» (Poberežnij 2006: 26). Зрозуміло, що такі

«регіональні ідентичності» являють собою симбіоз різноманітних уявлень, зокрема й етнонаціональних, представлених у певному співвідношенні, яке склалося історично і яке є динамічним. Так чи так, але для того, щоби більш-менш впевнено рухатися в напрямку сталого суспільства, треба спочатку відносно чітко формулювати мету й досягти бодай якогось суспільного консенсусу.

Бібліографія:

- Adadurov, Vadim. (2013). Teoretični zasadi ta metodologija vpisuvannâ ukraïns'koï istoriï v êvrops'kij kontekst (poglâd istorika-vsesvîtnika) [from Ukr.: Theoretical principles and methodology of positioning Ukrainian history in European context (the view of a world historian)]. *Ukraïns'kij istoričnij žurnal* 2: 4–23.
- Artemenko, Andrej. (2014). Regional'naâ identičnost' kak forma političeskogo protesta [from Rus.: Regional identity as a form of political protest]. *Perekrëstki. Žurnal issledovanij vostočnoevropejskogo pogranič'â* 1-2: 66–72.
- Asociaciâ. (2002). *Asociaciâ nacional'no-kul'turnih ob'ëdnan' Ukraïni* [from Ukr.: Association of National and Cultural Organizations of Ukraine]. Kharkiv.
- Asociaciâ. (2016). *Asociaciâ nacional'nih menšin Zaporiz'koï oblasti* [from Ukr.: Association of the National Minorities of Zaporizhzhia Region], *Facebook*, <https://www.facebook.com/Асоціація-національних-меншин-Запорізької-області-574500319383720/> (accessed 27 April 2022).
- Assman, Alejda. (2014). *Dlinnaâ ten' prošlogo. Memorial'naâ kul'tura i istoričeskaâ politika* [from Rus.: The long shadow of the past. Memorial culture and the politics of history]. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie.
- Baranovs'ka, Nataliâ. (2012). Nacional'no-kul'turni tovaristva Ukraïni u žittëvomu prostori deržavi [from Ukr.: National and cultural associations in the life space of the state]. V *Žittëvij prostir Ukraïni: političnij ta gumanitarnij vimiri (1991–2010 roki)*. Kiïv: [În-t istoriï Ukraïni NAN Ukraïni]: 56–81.
- BBC News. (2010). Merkel' zaâvila o provale mul'tikul'turalizma [from Rus.: Merkel declares the failure of multiculturalism]. *BBC News Russkaâ služba*, 16 October, https://www.bbc.com/russian/international/2010/10/101016_merkel_multiculturalism_failed (accessed 25 April 2022).
- Belicer, Nataliâ. (2002). Nacional'ni menšini: pravovi normi, dokumenti, suspil'ni uâvlennâ ta očikuvannâ [from Ukr.: National minorities: legal norms, documents, public perception, and expectations]. V *Spriânnâ poširennâ tolerantnosti u polietničnomu suspil'stvi*. Kiïv: Fond «Ëvropa XXI»: 151–181.
- Bidenko, Ūliâ. (2013). (De)strukturizaciâ graždanskogo obšestva i protestnye riski v političeskijh processah Pogranič'â (politiko-režimnyj fon, normativnye ramki, strukturnye osobennosti i točki rosta graždanskogo obšestva v Belarusi i Ukraïne) [from Rus.: The (de)structuring of civil society and protest risks in the politics of the Borderlands (the political and regime background, regulatory framework, structural features, and points of growth of civil society in Belarus and Ukraine)]. *Perekrëstki. Žurnal issledovanij vostočnoevropejskogo Pogranič'â* 1–2: 140–208.
- Bloh, Anne-Kristin. (2006). Menšini j korinnî narodi [from Ukr.: Minorities and indigenous peoples]. V *Ekonomični, social'ni j kul'turni prava*. Odesa, 339–352.
- Bol'sakov, Gleb. (2016). Krizis modeli gosudarstva vseobšego blagodenstviâ na primere Norvegii, Danii, Švecii [from Rus.: Crisis of the welfare state model: the cases of Norway, Denmark, and Sweden]. *Vestnik SPbGU. Seriâ 6. Politologija. Meždunarodnye otnošenâ* 4: 36–43.

- Brubejker, Rodžers, Kuper, Frederik. (2002). Za predelami "identičnosti" [from Rus.: Beyond "identity"]. *Ab Imperio* 3: 61–115.
- Chin, Rita. (2017). *The Crisis of Multiculturalism in Europe: A History*. Princeton University Press.
- Čigrin, Vasilij. (2022). V'etnamcy Har'kova cenât svobodu [from Rus.: Kharkiv's Vietnamese value freedom]. *Tribuna. Informacionnâ gazeta Har'kovskoj oblasti*, 5 January, <https://tribune.best/archives/20967> (accessed 29 April 2022).
- Den' nacional'noj identičnosti*. (2020). 11 avgusta – Den' nacional'noj identičnosti v Armenii [from Rus.: August 11 – National Identity Day in Armenia]. *Odesskaâ armânskaâ obšina*, 11 August, <https://arm.od.ua/events/11-avgusta-den-nacjonalnoj-identichnosti-v-armenii-navasard/> (accessed 1 May 2022).
- Deportaciâ*. (2021). *Rada nimciv Ukraïni* [from Ukr.: The Council of Germans of Ukraine], http://deutsche.in.ua/ua/cms/nemcy_v_ukraine/deportacija.html (accessed 1 May 2022).
- Dnipro*. (2019). Nacional'nî gromadi m. Dnîpra [from Ukr.: National communities of the city of Dnipro]. *Dniprovs'ka mis'ka rada*, 18 November, <https://dniprorada.gov.ua/uk/page/nacionalni-menshini-m-dnipro#ef058a3cc5de4a4c872bf258da350b1d> (accessed 27 April 2022).
- Dnipropetrovs'ka Oblasna Pol's'ka Gromada* [from Ukr.: The Dnipropetrovsk Regional Polish Community], <https://polska.dp.ua/uk/polska-gromada/> (accessed 29 April 2022).
- Dnistrians'kyj, Myroslav. (2006). *Etnopolityčna heohrafiya Ukrajiny: problemy teorii, metodolohiyi, praktyky* [from Ukr.: Ethnopolitical geography of Ukraine: problems of theory, methodology, and practice]. L'viv: Litopys.
- Dostlug. *Kharkivs'ke oblasne tovaristvo azerbajdzans'ko-ukraïns'koï družbi "Dostlug"* [from Ukr.: The Kharkiv Regional Association of Azerbaijani-Ukrainian Friendship "Dostlug"], <http://dostlug.org.ua/> (accessed 29 April 2022).
- Drožžina, Svitlana. (2008). Mul'tikul'turalizm: teoretični ta praktični aspekti [from Ukr.: Multiculturalism: theoretical and practical aspects]. *Političnij menedžment*. 3(30): 96–106;
- Evrejskaâ Konfederaciâ Ukrainy* [from Rus.: The Jewish Confederation of Ukraine], <http://www.jewukr.org/> (accessed 27 April 2022).
- Evrejskaâ obšina g. Zaporož'e. Karta "Evrei Ukrainy" [from Rus.: The Jewish community of the city of Zaporizhzhia. Map "Jews of Ukraine"], <https://ujew.com.ua/objects/zaporozhskaya-oblast/zaporozhe/zaporozhskaya-evrejskaya-obshina4> (accessed 2 May 2022).
- Federaciâ grec'kih tovaristv Ukraïni* [from Ukr.: Federation of the Greek associations of Ukraine], <https://uagreeks.com/about> (accessed 2 May 2022).
- Globa, Grigorij. (2015). V Dnepropetrovske otkrylis' kursy koreevedeniâ [from Rus.: Korean studies classes open in Dnipropetrovsk]. *Korejskoe obšestvo Asadal'*, 31 July, https://asadal.at.ua/news/v_dnepropetrovske_otkrylis_kursy_koreevedeniya/2015-07-31-3 (accessed 1 May 2022).
- Grec'kij fond kul'turi. (2021). Grec'kij fond kul'turi. Odes'ka filiâ. Diâl'nist' 2020–2021 rr. [from Ukr.: The Greek Cultural Foundation. Odesa branch. Activity in 2020–2021]. *Grec'kij fond kul'turi. Odesa*, https://drive.google.com/file/d/1gnWnq122dO5_E8qWIs9pXB1D3f4xfDSz/view (accessed 29 April 2022).
- Grečeskij fond kul'tury – Odessa* [from Rus.: The Greek Cultural Foundation – Odessa], <http://hfcodessa.org/ru/%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B4-2/> (accessed 2 May 2022).
- Greciâ ta Odesa*. Podorož u časi. (2020) [from Ukr.: Greece and Odesa. A journey through time]. *Youtube*, 16 May, <https://www.youtube.com/watch?v=8XJbXal51Rw> (accessed 29 April 2022).
- Gromads'ka rada. (2019). Pro stvorennâ Gromads'koï radi z pitan' mižnacional'nih vidnosin pri mis'komu golovi [from Ukr.: On the establishment of the Public Council for International Relations under the

- Mayor], *Reêstr aktiv Kharkivs'koï mis'koï radi*, 9 October, <http://kharkiv.rocks/reestr/681556> (accessed 27 April 2022).
- Har'kovskij muzej Holokosta* [from Rus.: The Kharkiv Holocaust Museum], <http://holocaustmuseum.kharkov.ua/index.php/kharkovskij-muzej-kholokosta/o-nas> (accessed 2 May 2022).
- Kharkiv*. (2020). Pro zatverdžennâ Programi vzaêmudii mis'koï radi z gromads'kimi ob'êdnannâmi m. Harkova na 2021–2025 roki [from Ukr.: On the approval of the Program of cooperation between the city council and public associations of the city of Kharkiv for 2021–2025]. *Êdinij mis'kij reêstr aktiv Kharkivs'koï mis'koï radi, mis'kogo golovi ta vikonavčih organiv vladi*, 24 June, <https://doc.city.kharkov.ua/ru/document/view/id/2d449054f5cfadbbc586936d193e87b77a0c137e3011b9bf77070365cae9ff9a1a81d0b4f8ea56ddd6504e09c3de5639511eb669281bde05> (accessed 27 April 2022).
- Hobsbaum, Èrik. (2005). Vse li âzyki ravny? Âzyk, kul'tura i nacional'naâ identiĉnost' [from Rus.: Are all languages equal? Language, culture, and national identity]. *Logos* 4 (49): 49–59.
- Horowitz, Donald. (1985). *Ethnic groups in conflict*. San Francisco: University of California Press.
- Hroch, Miroslav. (1985). *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Istoriâ evrejskoj obšiny g. Dnepr* [from Rus.: History of the Jewish community of the city of Dnipro], *Federaciâ evrejskikh obšin Ukrainy*. https://www.fjc.org.ua/templates/articlecco_cdo/aid/5230511/jewish/page.html (accessed 2 May 2022).
- Ìstoryĉna spravka* [from Ukr.: Historical reference]. *Rada nimciv Ukraini*, http://deutsche.in.ua/ua/cms/nemcy_v_ukraine/istoricheskaja_spravka.html (accessed 2 May 2022).
- Ìstoryĉni tradicii*. (2011). *Ìstoriĉni tradicii dobrosusidstva Odešini* [from Ukr.: Historical traditions of good neighborliness in Odesa Region]. Odesa.
- Kalakura, Oleg. (2010). Mul'tikul'turalizm: sutnist' i perspektivi dlâ Ukraïni [from Ukr.: Multiculturalism: essence and prospects for Ukraine]. *Ĉornomors'kij litopis: Naukovij žurnal* 2: 19–25.
- Kappeler, Andreas. (2011). Hromadyans'ka chy etnichna natsiya. Zauvahy z teorii ta istoriografii Ukrayina [from Ukr.: Civic or ethnic nation. Remarks on the theory and historiography of Ukraine]. V *Protsesy natsiotvorennya*. Kyiv: K.I.S.
- Kis', Oksana. (2012). Hlosarij [from Ukr.: Glossary]. V *Razom na odny zemli. Istoriya Ukrayiny bahatokul'turna*: L'viv: ZUKTs.
- Koĉ, Svetlana. (2014). Ètniĉeskoe lobbirovanie kak social'naâ praktika v pograniĉ'e [from Rus.: Ethnic lobbying as a social practice in borderlands]. *Perekreŝtki. Žurnal issledovanij vostoĉnoevropejskogo Pograniĉ'â* 1–2: 46–65.
- Koĉarân, Suren. (2013). *Armânskaâ obšina Har'kova (1863–2010)* [from Rus.: The Armenian community of Kharkiv (1863–2010)]. Harkiv: Izdatel'stvo HNU im. V. N. Karazina.
- Kohut, Zenon. (1999). The Development of a Ukrainian National Historiography in Imperial Russia. In *Historiography of Imperial Russia: The Profession and Writing of History in a Multinational State*. Armonk: Routledge.
- Komunikacijna platforma. (2020). Zdijsneno zapusk komunikacijnoï platformi "Bagatonacional'na sîm'â Zaporiz'kogo kraû" ta Strategii zahistu nacional'nih menšin u Zaporiz'kij oblasti [from Ukr.: The communication platform "Multinational Family of Zaporizhzhia Region" and the Strategy for the protection of national minorities in Zaporizhzhia Region have been launched]. *Ofis Radi Êvropi v Ukraïni*, 20 September, <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/launch-of-a-communication-platform->

- multi-national-family-of-zaporizhzhia-region-and-strategy-for-the-protection-of-national-minorities-in-zaporizhzhia (accessed 27 April 2022).
- Komunikacijna platforma. (2022). Komunikacijna platforma nacional'nih spil'not Odes'koï oblasti [from Ukr.: The communication platform for the national communities of Odesa Region]. *Bagatonacional'na Odešina*, <https://national.od.ua/> (accessed 27 April 2022).
- Koordinacijna rada. (2008). Pro stvorennâ Koordinacijnoi radi nacional'no-kul'turnih tovaristv pri Zaporiz'kij mis'kij radi [from Ukr.: On the creation of a coordination board of national-cultural associations in the Zaporizhzhia City Council]. *Oficijnij sajt Zaporiz'koï mis'koï radi*, 24 September, <https://zp.gov.ua/uk/documents/item/1089> (accessed 27 April 2022).
- Korejskoe obšestvo Asadal'* [from Rus.: The Korean Association "Asadal'"], <https://asadal.at.ua/> (accessed 27 April 2022).
- Kotlâr, Evgenij. (2011). *Evrejskij Har'kov. Putevoditel' po istorii, kul'ture i mestam pamâti* [from Rus.: Jewish Kharkiv. A guide to history, culture, and sites of memory]. Harkiv.
- Kovač, Lesâ. (2008). Nacional'no-kul'turni tovaristva Ukraïni: sučasnij stan ta problemi rozvitku [from Ukr.: National and cultural societies in Ukraine: current state and problems of development]. *Naukovi zapiski Institutu političnih i etnonacional'nih doslidžen' im. Ī.F. Kurasa NAN Ukraïni* 40: 97–107.
- Kravčenko, Vladimir. (2004). Boj s ten'û: sovetskoe prošloe v istoričeskoj pamâti sovremennogo ukrainskogo obšestva [from Rus.: Shadowboxing: The Soviet past in the historical memory of modern Ukrainian society]. *Ab Imperio*, 2: 329–368.
- Kresina, Īryna. (2002). Etnosi, etnični grupi, nacii. Sučasna etnopolitika [from Ukr.: Ethnicities, ethnic groups, nations. Modern ethnopolitics]. V *Spriânnâ poširennâ tolerantnosti u polietničnomu suspil'stvi*. Kiïv: Fond "Ēvropa XXI": 72–93.
- Krysachenko, Valentyn. (2005). Etnichna palitra suchasnoho ukrayins'koho sotsiumu [from Ukr.: The ethnic palette of Ukrainian society today]. V *Ukrayins'kyy sotsium*. Kyïv: NISD, 188–217.
- Kukatas, Čandran. (2014). Teoretičeskie osnovy mul'tikul'turalizma [from Rus.: Theoretical foundations of multiculturalism]. In *Liberty*, 27 December, <http://web.archive.org/web/20141227115246/http://test.inliberty.ru/library/265-teoreticheskie-osnovy-multikulturalizma> (accessed 25 April 2022)
- Kuzio, Taras. (2000). Nationalism in Ukraine: Towards a New Framework. *Politics. Surveys and Debates for Students of Politics* 20(2): 77–86.
- Kymlichka, Will. (2013). Vzlët i padenie mul'tikul'turalizma? [from Rus.: The rise and fall of multiculturalism?]. *Diskurs-Pi* 1–2(11–12): 71–82.
- Kymlicka, Will. (1995). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. New York: Oxford University Press.
- Kymlicka, Will. (2001). *Liberalizm i prava menshyn* [from Rus.: Liberalism and minority rights]. Kharkiv: Tsentrosvitnikh initsiatyv.
- Liga azerbajdžancev Dnepropetrovšiny [from Rus.: The League of Azerbaijanis of Dnipropetrovsk Region]. *Ob'edinënnaâ diaspora azerbajdžancev Ukraïny*, <https://aze.in.ua/liga> (accessed 2 May 2022).
- Magocsi, Pol. (1991). Ukraïns'ke nacional'ne vidrodžennâ. Nova analitična struktura [from Ukr.: Ukrainian national revival. A new analytical structure]. *Ukraïns'kij istoričnij žurnal* 3: 97–107.
- Materialy*. (2015). Īnformacijno-analitični materijali do parlaments'kih sluhan' na temu: "Rol', značennâ ta vpliv gromadânskogo suspil'stva na formuvannâ etnonacional'noi politiki êdnosti v Ukraïni" [from Ukr.: Informational and analytical materials for the parliamentary hearings on the subject of "The role, significance, and influence of civil society in the formation of the policy of ethno-national unity in Ukraine"]. *Komitet z pitan' prav lûdini, deokupacii ta reintegracii timčasovo okupovanih teritorij u Donec'kij, Lugans'kij oblastâh ta Avtonomnoi Respubliki Krim, mista Sevastopolâ, nacional'nih menšin*

- i mižnacional'nih vidnosin.* <https://kompravlud.rada.gov.ua/uploads/documents/32956.pdf> (accessed 27 April 2022).
- Mayboroda, Oleksandr. (2002). Etnopolitychna sytuatsiya v Ukraini: rehional'nyy vymir [from Ukr.: Ethnopolitical situation in Ukraine: the regional dimension]. V *Spryyannya poshyrennyu tolerantnosti u polietnichnomu suspil'stvi*. Kyiv: Fond "Yevropa XXI": 9–40.
- Minorities. (2020). Minorities and indigenous peoples in Ukraine, *Minority Rights Group International, October*, <https://minorityrights.org/country/ukraine/> (accessed 25 April 2022).
- Nora, Pierre. (1999). Meždu pamât'û i istoriej. Problematika mest pamâti [from Rus.: Between memory and history. Sites of memory and related problems]. V *Franciâ-pamât'*. SPb.: Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta, 17–50.
- Nora, Pierre. (2002). The Reasons for the Current Upsurge in Memory. *Eurozine*, 19 April, <http://www.iwm.at/t-22txt3.htm> (accessed 2 May 2022).
- Ob'edinennâ diaspora azerbajdžancev Ukrainy* [from Rus.: The United Diaspora of the Azerbaijanis of Ukraine], <https://aze.in.ua/uabd> (accessed 29 April 2022).
- Ob'édnana Ėvrejs'ka obšina Ukraïni* [from Ukr.: The United Jewish Community of Ukraine], <https://jew.org.ua/ukr.html> (accessed 29 April 2022).
- Odešina*. (2021). Perelik gromads'kih organizacij nacional'no-kul'turnogo sprâmovannâ, šo diût' na teritorii Odes'koï oblasti [from Ukr.: The register of public national and cultural organizations operating in Odesa Region]. *Gromads'ki organizacii nacional'nih spil'not Odešini – Bagatonacional'na Odešina*, <https://national.od.ua/dovidnyk/hromadski-orhanizatsii-natsionalnykh-spilnot-odeshchyny> (accessed 27 April 2022).
- Odessaâ armânskaâ obšina* [from Rus.: The Odessa Armenian community], <https://arm.od.ua/istoriya-obshhiny/> (accessed 29 April 2022).
- Okamura, Jonathan. (2014). *From Race to Ethnicity: Interpreting Japanese American Experiences in Hawai'i*. University of Hawaii Press.
- Ovčarenko, Volodimir, Ovčarenko Petro. (2013). Tovaristva nacional'no-kul'turni v Ukraïni [from Ukr.: National and cultural associations in Ukraine]. V *Enciklopediâ istorii Ukraïni*. Vol. 10. Kiiiv: Naukova dumka, 105–106.
- Poberežnij, Gennadij. (2006). Decentralizaciâ âk zasib vid separatizmu [from Ukr.: Decentralization as a remedy against separatism]. *Bûleten'. Naukove Tovaristvo im. Ševčenko v Americi* 22(38): 25–27.
- Portal nimciv Ukraïni. Īnternet-resurs etničnih nimciv Ukraïni* [from Ukr.: Web portal of Ukrainian Germans. The internet resource of Ukraine's ethnic Germans], <http://deutsche.in.ua/ua>
- Posokhov, Sergiy. (2020). Problemi teorii ta praktiki istoričnoï imagologii: ukraïns'kij vimir [from Ukr.: Issues of theory and practice of historical imagology: the Ukrainian dimension]. *Ideology and politics journal* 2(16): 7–29.
- Prezentaciâ*. (2020). Prezentaciâ naukovogo vidannâ [from Ukr.: Presentation of the academic publication], *Soûz polâkov Zaporozž'â*, 24 October, <https://polonia.zp.ua/novosti/prezentaciya-naukovogo-vidannya> (accessed 23 February 2022).
- Prezentaciâ*. (2022). Prezentaciâ izdaniâ. Pol'skaâ stranica bol'shogo terrora [from Rus.: Book presentation. The Polish page of the Great Terror], *Soûz polâkov Zaporozž'â*, 22 January, <https://polonia.zp.ua/novosti/prezentaciya-izdaniya-polskaya-stranica-bolshogo-terrora-repressiina-territorii-kamensko-dneprovskogo-rajiona> (accessed 23 February 2022).
- Promova (2021). Promova Prezydenta Volodymyra Zelens'koho z nahody 30-yi richnytsi nezalezhnosti Ukrainy [from Ukr.: Speech of President Volodymyr Zelenskyi on the occasion of the 30th anniversary of Ukraine's independence], *Prezydent Ukrainy. Ofitsiyne internet-predstavnytstvo*, 24

- serpnâ, <https://www.president.gov.ua/news/promova-prezidenta-volodimira-zelenskogo-z-nagodi-30-yi-rich-70333> (accessed 23 February 2022).
- Rada nimciv Ukraïni* [from Ukr.: The Council of Germans of Ukraine], http://deutsche.in.ua/ua/cms/nemcy_v_ukraine/istoricheskaja_spravka.html (accessed 2 May 2022).
- Radio Svoboda. (2021). "DNK Ukrainy": trogatel'nyj performans ko Dnù Nezavisimosti [from Rus.: "Ukraine's DNA": a touching performance dedicated to Independence Day], *Radio Svoboda*, 24 serpnâ, <https://www.youtube.com/watch?v=WiZDik18hnc> (accessed 27 April 2022).
- Rumâncev, Sergej. (2015). Kak rasskazyvaût nacional'nuû istoriû detâm v Azerbajdžane [from Rus.: How national history is told to children in Azerbaijan]. V *Konfliktogennyj potencial nacional'nyh istorij*. Kazan': Üniversum, 113–134.
- Sarrazin, Thilo. (2010). *Deutschland schafft sich ab. Wie wir unser Land aufs Spiel setzen*. München: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Sklyar, Volodymyr. (2011). Etnichna struktura naselennya Ukrayiny naprykintsi XX – na pochatku XXI st. [from Ukr.: The ethnic structure of the population of Ukraine in the late 20th and early 21st centuries]. *Hileya: naukovy visnyk* 53 (10): 157–163.
- Soûz polâkov Zaporozh'â* [from Rus.: The Zaporizhzhia Union of Poles], <https://polonia.zp.ua/o-nas> (accessed 23 February 2022).
- Statističnij búleten'*. (2010–2014). Statističnij búleten' "Diâl'nist' gromads'kih ob'édnan' v Ukraïni" [from Ukr.: Statistical bulletin "Activities of public associations in Ukraine"]. *Deržavna služba statistiki Ukraïni*. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_go_bl.htm (accessed 27 April 2022).
- Stavengagen R. (2006). Kul'turni prava z točki zoru sociologičnoï nauki [from Ukr.: Cultural rights from the point of view of sociological science]. V *Ekonomični, social'ni j kul'turni prava*. Odesa: 91–112.
- Tovt, Mihajlo. (2002). Zahist prav nacional'nih menšin u zakonodavstvi Ukraïni (praktika zastosuvannâ ta pitannâ rozvitku) [from Ukr.: Protection of the rights of national minorities in Ukrainian law (practice and issues of further development)]. V *Spriânnâ poširennû tolerantnosti u polietničnomu suspil'stvi*. Kiiiv: Fond "Ëvropa XXI", 94–150.
- Ukraïns'kij centr vivčennâ istorii Golokostu* [from Ukr.: Ukrainian Center for the Study of the History of the Holocaust], <https://www.holocaust.kiev.ua/> (accessed 2 May 2022).
- Ukraïns'kij institut vivčennâ Golokostu "Tkuma"* [from Ukr.: Ukrainian Institute of Holocaust Studies "Tkuma"], <http://tkuma.dp.ua/ua/henotsyd-romiv/pro-henotsyd/2982-2-serpnya-m-zhnarodnij-den-pam-yat-genotsidu-rom-v> (accessed 2 May 2022).
- Ukrainska Pravda. (2021). Ne natsmenschyny, a spil'noty: Zelens'kyy anonsuvav novyy zakon [from Ukr.: Communities, not national minorities: Zelenskyi has announced a new law]. *Ukrainska Pravda*, 13 July, <https://www.pravda.com.ua/news/2021/07/13/7300375/> (accessed 27 April 2022).
- Ukrainska Pravda. (2021). Stavlennâ ukraïnciv ì rosiân odin do odnogo pogiršilosâ [from Ukr.: The attitude of Ukrainians and Russians towards each other has deteriorated]. *Ukrainska Pravda*, 17 December, <https://www.pravda.com.ua/news/2021/12/17/7317779/> (accessed 29 April 2022).
- Ukraïner. (2021). Nacional'ni spil'noti ta korinnî narodi [from Ukr.: National communities and indigenous peoples]. *Ukraïner*, <https://ukraïner.net/thread/national-menschyny/>
- Ukrinform. (2021). Žitelâm okupovanih teritorij važливо samoviznačitisâ: voni z Rosiêû či z Ukraïnou – Zelens'kij [from Ukr.: It is important for the residents of the occupied territories to decide for themselves: are they with Russia or with Ukraine? – Zelenskyi]. *Ukrinform*, 5 August, <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3292657-zitelam-okupovanih-teritorij-vazливо-samoviznacitisa-voni-z-rosieu-ci-z-ukrainou-zelenskij.html> (accessed 27 April 2022).

- Veretevskaâ, Anna. (2018). *Mul'tikul'turalizm, kotorogo ne bylo. Analiz evropejskikh praktik političeskoj integracii ètnokul'turnyh men'sinstv* from Rus.: The multiculturalism that never was. Analysis of European practices of the political integration of ethnic and cultural minorities]. Moskva: MGIMO-Universitet.
- Vsesvitnâ onlajn-akciâ. (2020). Vsesvitnâ onlajn-akciâ "Nič muzeiv 2020" "Spil'na (roz)mova" [from Ukr.: Worldwide online event "Night of museums 2020" "A shared conversation"]. *Kharkivs'kij LitMuzej*, 18 May, <http://litme.com.ua/vsesvitnya-onlayn-akciya-nich-muzeyiv-2020-spilna-rozmova> (accessed 27 April 2022).
- Vseukraïns'ka azerbajdžans'ka molodižni organizaciâ [from Ukr.: The All-Ukrainian Azerbaijani Youth Organization], http://vamo.org.ua/?page_id=787 (accessed 29 April 2022).
- Wilson, Andrew. (2002). Elements of a Theory of Ukrainian Ethno-National Identities. *Nations and Nationalism* 8(1): 31–54.
- Yehoshyna, Valeriya. (2021). "Orban. Hroshi. Zakarpattya". Yak uhors'kyy uryad vkladaye mil'yardy v rehon i naroshchuye vplyv v Ukrayini (rozsliduvannya) [from Ukr.: "Orban. Money. Transcarpathia". How the Hungarian government is investing billions in the region and enhancing its influence in Ukraine (an investigation)]. *Radio Svoboda*. 8 lypnya. <https://www.radiosvoboda.org/a/skhemy-orban-hroshi-zakarpattya/31345424.html> (accessed 15 July 2022).
- Zakon. (2014). Pro vnesennâ zmîn do Zakonu Ukraïni "Pro nacional'nì menšini v Ukraïni" (nova redakciâ) [from Ukr.: On amendments to the Law of Ukraine "On national minorities in Ukraine" (new edition)], *Liga:Zakon*, 28 November, http://search.ligazakon.ua/L_doc2.nsf/link1/JH0UV00A.html (accessed 25 April 2022).
- Zakon. (2016). Visnovok na proekt Zakonu Ukraïni «Pro vnesennâ zmîn do Zakonu Ukraïni "Pro nacional'ni menšini v Ukraïni"» (reêstr. N 1111 vid 28.11.2014 r.) [from Ukr.: Determination on the draft Law of Ukraine "On amendments to the Law of Ukraine "On national minorities in Ukraine" (registration no. 1111, November 28, 2014)], *IPS LÌGA:ZAKON – sistema pošuku, analizu ta monitoringu normativno-pravovoi bazi*, 18 February, <https://ips.ligazakon.net/document/XH0UV00A?an=40> (accessed 25 April 2022).
- Žangoža, Rustem. (2016). *Mul'tikul'turalizm: pro et contra* [from Rus.: Multiculturalism: pro et contra]. L'vov; Kiev: Institut vsesvitn'oï istorii NAN Ukraïni.
- Zaporiz'ke Oblasne Tovaristvo Pol's'koï Kul'turi im. A. Mickeviča [from Ukr.: The A. Mickiewicz Zaporizhzhia Regional Association of Polish Culture], <http://polacy.zp.ua/uk> (accessed 29 April 2022).
- Zaporizžâ. (2019). Nacional'no-kul'turni tovaristva Zaporiz'koï oblasti [from Ukr.: National and cultural associations of Zaporizhzhia Region]. *Oblasnij metodičnij centr kul'turi i mistectva Zaporiz'koï oblasti*, 4 January, <http://www.zomc.org.ua/natsionalno-kulturni/natsionalno-kulturni-tovaristva> (accessed 27 April 2022).
- Zaporizžâ. (2021). Zaporizžâ bagatonacional'ne [from Ukr.: Multinational Zaporizhzhia]. *Zaporiz'ka oblasna unìversal'na naukova biblioteka*, 26 August, <https://zounb.zp.ua/resourse/pokazhchyky/z-bagatonacionalne> (accessed 27 April 2022).